

Gweithrediad cymunedol i'r amgylchedd

Digon bach i ofalu, digon mawr i wneud gwahaniaeth

2020

Awduron: Zoë Anderson,
Julia Parnaby, Jo Woodall

**CRONFA
GYMUNEDOL
COMMUNITY
FUND**

Cynnwys

Crynodeb Gweithredol	1
Cyflwyniad	3
Pum ffordd mae ein hariannu'n gwneud gwahaniaeth	5
1. Helpu pobl i arbed arian a lleihau eu allyriadau carbon	6
2. Lleihau gwastraff bwyd, dillad a dodrefn	8
3. Meithrin gwybodaeth a sgiliau	10
4. Teimlad o ymgysylltiad: adeiladu teimlad o berthyn a balchder cymunedol	12
5. Cefnogi lles unigol a chymunedol	14
Saith peth rydym wedi'i ddysgu am weithrediad cymunedol i'r amgylchedd	16
1. Mae newid ymddygiad yn dod un cam ar y tro	16
2. Harneisio ein hawydd i gysylltu a theimlo teimlad o berthyn	19
3. Defnyddiwch pŵer esiamp dda a daliwch i ddangos yr hyn sy'n bosibl	21
4. Gwnewch yn ddiriaethol: mesur a dangos y gwahaniaeth rydych yn ei wneud	24
5. Creu rhwydwaith o eiriolwyr a phobl brwdfrydig	27
6. Cymryd camau gweithredol i fod yn amrywiol ac yn gynhwysol	29
7. Byddwch yn onest am yr hyn sydd a sydd ddim yn effeithiol	31
Casgliad	33
Cyfeiriadau	35

Crynodeb Gweithredol

Mae Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol wedi bod yn ariannwr sylweddol o brosiectau amgylcheddol ers 25 mlynedd. Mae'r papur hwn yn archwilio dysgu o'n hariannu diweddaraf, gyda ffocws ar awgrymiadau ymarferol ar sut i danio, ysgogi a chynnal gweithredu cymunedol lleol.

Greener Kirkcaldy

Mae cysylltiadau sefydledig rhwng yr amgylchedd a lles corfforol a meddyliol - mwy o weithgaredd corfforol, llai o lygredd aer, cysylltiad â natur, tyfu a bwyta bwyd ffres, a gwneud cartrefi yn gynhesach ac yn iachach. Rydym hefyd yn dangos y gall cymryd rhan mewn gweithredu amgylcheddol greu ystod o fuddion personol diriaethol - o arbed arian, lleihau gwastraff ac ennill gwybodaeth a sgiliau newydd, i fwy o ymdeimlad o berthyn a chysylltiad, ac wrth gwrs, lleihau allyriadau CO₂.

Rydym yn cydnabod bod cymunedau'n wynebu heriau a rhwystrau i fynd i'r afael â phroblem fyd-eang enfawr trwy weithredu'n lleol, ond rydym yn dangos bod gan 'meddwl yn fyd-eang, gweithredu'n lleol' ystyr a chyseiniant o hyd. Gall ac mae pobl a chymunedau yn gwneud gwahaniaeth trwy eu gweithredoedd a'u dewisiadau.

Mae dysgu allweddol o'n hariannu yn pwysleisio'r angen i gychwyn yn fach, gan wneud gweithredu amgylcheddol yn hawdd ac yn ddeniadol - yn benodol trwy ei gysylltu â chredoau a gwerthoedd unigol pobl. Gall apelio at ymdeimlad pobl o gymuned fod yn fwy effeithiol nag apêl benodol i'r argyfwng hinsawdd. A gall gweithio ar lefel leol neu hyperleol greu rhwydweithiau mwy cynaliadwy lle mae pobl yn cadw at eu hymrwymiad a'u gweithredoedd oherwydd eu bod yn teimlo ymdeimlad cyffredin o berchnogaeth â'u cymdogion, ac atebolrwydd iddynt.

Mae modelu rôl ymddygiadau newydd a dod o hyd i ffyrdd atyniadol i ddangos y gwahaniaeth sy'n cael ei wneud yn rhan allweddol arall o gadw ymrwymiad. Ac mae atebion ymarferol sy'n cysylltu preswylwyr ag arbenigwyr ac arbenigwyr wedi helpu i rymuso cymunedau i wneud dewisiadau mwy gwybodus - o ddewis y mathau cywir o ffynonellau ynni adnewyddadwy i sefydlu cynlluniau tyfu a pherllannau i leihau milltiroedd bwyd a gwastraff.

Mae mudiad amrywiol a chynhwysol yn helpu i fynd i'r afael â'r rhagdybiaeth eang bod gweithredu amgylcheddol yn anghymesur o wyn a dosbarth canol. Mae'n hanfodol cydnabod y cyfraniad y mae llawer o bobl o gymunedau Du, Asiaidd a lleiafrifoedd ethnig yn ei wneud trwy fyw bywydau gwyrdd yn weithredol. Mae addasiadau ymarferol fel talu cyflog byw a sicrhau bod lleoliadau awyr agored yn gwbl hygyrch i bobl ag anableddau yn ffyrdd pwysig o wneud y symudiad yn fwy cynhwysol.

Rydym hefyd yn cydnabod yr angen i fod yn realistig ac yn bragmatig ynghylch yr hyn sy'n gweithio ac nad yw'n gweithio. Mae profi ac addasu mewn ymateb i fewnwelediadau a gwybodaeth newydd yn allweddol i gynyddu cyfraniadau cymunedau i'r eithaf. Ac mae'n bwysig cydnabod terfynau'r hyn y gellir ei gyflawni heb seilwaith ar raddfa fwy na buddsoddiad a newid systemig.

Rydym yn dod i'r casgliad y gall gwaith ar lefel unigol ac yn y gymuned fod yn rymusol ac yn ddigon mawr i wneud gwahaniaeth. Gall gweithredu cymunedol sicrhau effaith wirioneddol o ran CO₂, lleihau ac aildefnyddio gwastraff ac aildosbarthu bwyd, dodrefn, dillad, teganau a deunydd. Ac wrth wneud hynny mae'n cynhyrchu buddion ehangach pwysig: gwella iechyd a lles, cynyddu balchder cymunedol a chefnogi sgiliau, hyfforddiant a swyddi.

The Crafty Gardener

Cyflwyniad

Un mantais annisgwyl o glo Covid-19 fu ein gwerthfawrogiad newydd o natur a'r amgylchedd. O ganeuon adar i strydoedd di-draffig ac awyr heb awyrennau - mae llawer ohonom wedi coleddu cipolwg ar blaned lai llygredig. Erbyn diwedd Ebrill 2020, roedd allyriadau CO₂ byd-eang wedi gostwng tua 17% o lefelau 2019, gyda bron i hanner y gostyngiad hwn o ganlyniad i lai o ddefnydd o drafnidiaeth¹ ond mae ofnau go iawn, a realistig, wrth leddfu'r clo, bydd pethau'n dychwelyd yn gyflym i fod yn 'normal' a cholli'r cyfnewid hwn.

Mae'r pandemig wedi newid ein byd yn radical. Wrth inni gyhoeddi'r papur hwn, nid ydym yn gwybod pa siâp fydd ein dyfodol, ond mae'n amlwg bod awydd i newid. Canfu arolwg barn YouGov ym mis Ebrill 2020 ar ran **Comisiwn Bwyd, Ffermio a Chefn Gwlad yr RSA (FFCC)** a **The Food Foundation**, mai dim ond 9% o bobl sydd eisiau mynd yn ôl i'r ffordd yr oedd pethau cyn y clo.² Mae'r pryder am yr amgylchedd ar y lefelau uchaf erioed gyda nifer o arolygon barn diweddar yn dangos y lefelau uchaf o bryder a gofnodwyd ynghylch newid yn yr hinsawdd,³ llygredd aer, gwastraff plastig a cholli rhywogaethau planhigion ac anifeiliaid.⁴

Nododd Deddf y Loteri Genedlaethol yr amgylchedd fel un o'r pedwar achos da i elwa o werthu tocynnau⁵ ac mae Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol wedi mynd yn ei flaen i fod yn ariannwr mawr o brosiectau amgylcheddol ers hynny. Fe wnaethon ni gynhyrchu'r papur hwn cyn y pandemig, fel edrych yn ôl ar yr hyn rydyn ni wedi'i ddysgu o'n hariannu sydd wedi cefnogi prosiectau gyda ffocws uniongyrchol ar yr amgylchedd, yn ogystal â llawer o rai eraill sy'n ymgorffori gofal am y blaned yn eu gwaith sylfaenol ar a lluo o faterion eraill.

Yn bennaf, roeddem am nodi sut mae deiliaid grant wedi harneisio'r awydd i wneud mwy i ddiogelu'r amgylchedd, a sut maen nhw wedi bywiogi eu cymunedau i wneud a chynnal newidiadau sy'n ein helpu i fyw'n fwy cynaliadwy. O raglenni ar raddfa fawr gyda ffocws penodol ar gynaliadwyedd ac adeiladu gwytnwch i newid yn yr hinsawdd, i lu o brosiectau bach ar lawr gwlad, rydym yn cefnogi ystod amrywiol iawn o ddeiliaid grant. Yn y pum mlynedd ers mis Ebrill 2015, rydym wedi dyfarnu dros £350 miliwn trwy fwy na 4,800 o grantiau.

Mae'r dysgu a amlinellir yma bellach yn teimlo'n fwy perthnasol nag erioed, wrth i ni ofyn beth mae cynnwys y gymuned yn ei olygu i faterion amgylcheddol. Rydym yn amlinellu sut mae ein hariannu wedi cefnogi cymunedau i ysgogi a gweithredu ac edrych yn benodol ar sut mae deiliaid grant wedi helpu i ymgysylltu ac ysgogi pobl. Rydym hefyd yn ystyried beth sy'n sbarduno newidiadau mewn ymddygiad, a sut y gallwn gefnogi a chynnal y sifftiau hyn; sut y gall y gwaith hwn wneud mwy i gynnwys y gymuned gyfan, o ystyried beirniadaeth barhaus bod y mudiad yn anghymesur o wyn a dosbarth canol;⁶ a sut y gall pawb gynnwys arfer cynaliadwy yn eu gwaith, beth bynnag fo'u prif ddiddordeb neu ffocws.

Mae wedi'i fwriadu ar gyfer pobl sy'n sefydlu, yn comisiynu neu'n cyflawni gwaith amgylcheddol. Bydd y rhai sy'n edrych i wneud eu gwaith presennol yn fwy cynaliadwy hefyd yn dod o hyd i ysbrydoliaeth ac awgrymiadau ymarferol yma.

Rydym wedi tynnu o gyfweiliadau â deiliaid grant a'n staff ein hunain, yn ogystal â

gwerthusiadau ac ymchwil o bob rhan o'r DU. Rydym yn rhannu mewnwelediadau a straeon, gan edrych ar yr amodau a oedd yn cefnogi ac yn galluogi gwaith 'deiliaid grant, i weld yr hyn y gallwn ei ddysgu ohonynt a sut y gallwn harneisio pryder am yr amgylchedd a throsi hynny yn gamau ymarferol a diriaethol.

Blas o'n hariannu amgylcheddol ledled y DU

Lloegr

Roedd **Cymunedau Byw'n Gynaliadwy** yn rhaglen bum mlynedd gwerth £12 miliwn a weithiodd gyda 12 cymuned ledled Lloegr i fynd i'r afael ag effaith gymdeithasol, economaidd ac amgylcheddol newid yn yr hinsawdd⁷ Cyflogodd dros 60,000 o bobl ac arbed mwy na 500,000 tonnall o garbon.

Cymru

Yng Nghymru, mae'r rhaglen **Creu Eich Lle** gwerth £8.8 miliwn yn cefnogi cymunedau i warchod a gwella'r amgylchedd naturiol. Mae un o'r prosiectau a ariannwyd, **Woodland Routes to Wellbeing**, wedi ailddatblygu'r **gerddi golchi dillad yn Nhŷ Tredegar** fel canolbwynt cymunedol, gyda gwelyau tyfu, cynllun bagiau bwyd ffres a siop, gerddi synhwyraidd a thawel i bobl â nam ar eu golwg neu broblemau iechyd meddwl, ac ardal chwarae i blant.⁸

Yr Alban

Yn yr Alban, rydym wedi cefnogi sawl prosiect sy'n galluogi cymunedau bach, ynysig i ddod yn hunangynhaliol trwy ynni adnewyddadwy. Fe wnaeth grant o £600,000 ar gyfer tyrbinau gwynt, paneli solar a storio ynni helpu i ddod â phŵer 24 awr i Fair Isle am y tro cyntaf.⁹ Mae'r ynni yng **nghynllun arobryn** Ynys Canna yn 98% adnewyddadwy, tra bod **Cynllun Trydan Cymunedol Foula** wedi rhoi cyflenwad pŵer dibynadwy i'r ynys trwy ynni gwynt.

Gogledd Iwerddon

Buddsoddodd **Lleoliadau Ynni Effeithlon** £6.9 miliwn i wella lleoliadau cymunedol yng Ngogledd Iwerddon. Gwnaeth 403 o brosiectau welliannau tymor hir i'w cynaliadwyedd ariannol ac amgylcheddol. Er enghraifft, fe wnaeth y ganolfan erlid awyr agored Share Discovery Village wella ei inswleiddiad a gosod goleuadau LED a phaneli solar, gan arbed £8,500 y flwyddyn ar filiau trydan.

Ledled y DU

Rhaglen gwerth £33 miliwn **yw Ein Dyfodol Disglair**, dan arweiniad yr Ymddiriedolaethau Bywyd Gwyllt. Mae 31 o brosiectau dan arweiniad ieuencid yn cefnogi pobl ifanc i "gymryd perchnogaeth o'r hyn y maent yn ei haeddu: planed iach, economi wyrddach lewyrchus, a dyfodol disglair." Hyd yn hyn, mae wedi gweithio gyda mwy na 115,000 o bobl ifanc. Mae mwy na 6,200 wedi ennill cymwysterau amgylcheddol ac mae 758 wedi mynd ymlaen i weithio yn y sector.

Mae'r **Gronfa Gweithredu Hinsawdd** yn ymrwymo £100 miliwn dros ddeng mlynedd, gan alluogi pobl a chymunedau i arwain wrth fynd i'r afael â'r argyfwng hinsawdd. Bydd yn dyfarnu ei wobrau cyntaf yn haf 2020 ac yn cefnogi gweithgaredd y gwyddys ei fod yn gwneud y gwahaniaeth mwyaf i newid yn yr hinsawdd, gan gynnwys ynni a thrafnidiaeth gynaliadwy, defnydd a gwastraff, bwyd a defnydd tir. Trwy gysylltu gweithredu lleol â newid cenedlaethol, bydd yn sicrhau bod lleisiau cymunedol wrth galon y gwaith.

Pum ffordd mae ein hariannu'n gwneud gwahaniaeth

“Mae newid hinsawdd yn digwydd nawr ac i bob un ohonom. Nid oes yr un wlad na chymuned yn imiwn [...] Ac, fel sy'n digwydd bob amser, y tlawd a'r bregus yw'r cyntaf i ddioddef a sy'n ei chael waethaf.”¹⁰

António Guterres,
Ysgrifennydd Cyffredinol y
Cenhedloedd Unedig

Mae llawer o ymgyrchwyr a gwyddonwyr yn cytuno bod angen mwy o frys arnom i fynd i'r afael â newid hinsawdd. Mae'r data'n amlwg: Mae gwyddonwyr y Cenhedloedd Unedig yn rhybuddio y byddai cynnydd o fwy na 1.5° canradd mewn tymereddau byd-eang yn arwain at ganlyniadau difrifol,¹¹ ond ar hyn o bryd mae disgwyl iddyn nhw godi 3-5°.¹² Mae **Pwyllgor Llywodraeth y DU ar Newid Hinsawdd** (CCC) wedi dweud, hyd yn oed os bydd allyriadau'n cael eu gostwng i ddim, “bydd ein hinsawdd yn parhau i gynhesu yn y tymor byr, a bydd lefelau'r môr yn parhau i godi am ganrifoedd.”¹³

Mae'r DU wedi gwneud rhywfaint o gynnydd, gan leihau allyriadau o fwy na 42% er 1990, ond mae hyn yn eithrio allyriadau o hedfan rhyngwladol, llongau a mewnfôrion.¹⁴ Yn 2008, daeth pedair rhan o bump o drydan y DU o danwydd ffosil; dros ddegawd sydd wedi gostwng i lai na hanner.¹⁵

Ond mae cyflawni'r dyheadau hyn yn gofyn am newid mwy parhaus ac ystyrllon gan bob un ohonom - mae aelwydydd yn cynhyrchu tri chwarter allyriadau carbon y DU.¹⁶ Mae'r CSC yn cydnabod, “dim ond os yw pobl yn cymryd rhan mewn ymdrech gymdeithasol i gyrraedd allyriadau net-sero a deall y dewisiadau a'r cyfyngiadau y bydd rhai o'r penderfyniadau anodd [...] yn bosibl.”¹⁷

Mae'r rhan fwyaf ohonom yn cydnabod bod gennym rôl i'w chwarae. Mae'r **Adran Busnes, Ynni a Strategaeth Ddiwydiannol (BEIS)** yn olrhain agweddau'r cyhoedd tuag at yr amgylchedd ac ym mis Mawrth 2019, cytunodd 86% o'r rhai a holwyd “os yw pawb yn gwneud eu rhan, gallwn leihau effaith newid yn yr hinsawdd.”¹⁸ Ond nid yw'r gred hon bob amser yn cael ei hadlewyrchu yn ein hymddygiad bob dydd. Nid yw bob amser yn hawdd cydbwysu'r angen am newid rhyngwladol ar raddfa fawr â gweithredu personol.

Mae ein deiliaid grant wedi mynd i'r afael â'r her hon mewn sawl ffordd; chwalu'r rhwystrau a all wneud i newid amgylcheddol deimlo'n enfawr, yn bell neu'n llethol a chanolbwytio ar yr elfennau dynol iawn sy'n ymgysylltu ac yn ein cynnal. Trwy ddeall ein cymhellion a'n gyrwyr, p'un a yw hynny'n lleihau ein biliau neu'n cryfhau ein synnwyr o gysylltiad â'n cymuned, a chyfuno hyn â champau gweithredu ymarferol sy'n teimlo'n gyraeddadwy, rydym yn gweld ffyrdd y gall pob un ohonom wneud gwahaniaeth; gwahaniaeth sy'n glynu.

1. Helpu pobl i arbed arian a lleihau eu allyriadau carbon

Gall cynnwys pobl mewn gweithgareddau i leihau eu hól troed carbon fod yn ofyniad anodd. Gall deimlo ar yr un pryd yn haniaethol, ac yn sylweddol fwy nag unrhyw beth y gallant effeithio arno trwy eu hymddygiad neu eu dewisiadau eu hunain. Trwy ganolbwyntio ar ganlyniadau mwy uniongyrchol a diriaethol lleihau allyriadau carbon, mae deiliad grant wedi gallu gwneud i'r mater deimlo'n berthnasol ac yn bersonol. Mae defnyddio llai o ynni yn arbed arian, yn gallu lleihau tloedi tanwydd a chreu cartrefi cynhesach a mwy cyfforddus.

“Mae'r triciau bach rydyn ni'n eu rhannu â phobl bron yn gweithredu fel bachyn i ddod i'w hadnabod yn well ac rydyn ni'n dod yn ymwybodol o'u hanghenion,” esboniodd staff yn **Y Dref Werdd**. Mae'r fenter gymdeithasol hon wedi'i lleoli ym Mlaenau Ffestiniog, Gwynedd, sydd â'r tloedi tanwydd uchaf yng Nghymru.¹⁹ Gan weithio gyda mwy na 400 o deuluoedd, mae wedi eu helpu i arbed dros £200,000.²⁰ Mae cyngor ynni'r prosiect wedi arwain at 246 o geisiadau am y Gostyngiad Cartrefi Cynnes, gan arbed cyfanswm o £34,440 i breswylwyr. Ac mae 70 o gyfranogwyr wedi gwneud cais llwyddiannus am gefnogaeth gan gynllun Nyth, sy'n mynd i'r afael â thloedi tanwydd gyda gwelliannau i'r cartref fel boeleri newydd neu wres canolog.

Wrth osod mesurau arbed ynni, mae prosiectau hefyd wedi gallu helpu pobl i adolygu eu defnydd o ynni. Ymwelodd **Manor House PACT** yng ngogledd Llundain â chartrefi i drafod addasiadau syml. “Fe wnaeth y Cyngorydd Ynni fy helpu i wneud rhai newidiadau i'm fflat ac i feddwl sut y gallaf ddefnyddio llai o egni a dŵr,” esboniodd un cyfranogwr. “Cefais fy synnu'n fawr pan oedd fy mil chwarterol nesaf i lawr bron i £50 - bydd yr arbedion hyn yn gwneud gwahaniaeth gwirioneddol i fy nheulu.” Dywedodd 83% o'r rhai yr ymwelwyd â nhw eu bod wedi cadw at eu haddewidion, tra dywedodd 90% fod yr ymweliad wedi newid sut roeddent yn defnyddio ynni gartref.²¹ Ar draws 913 o gartrefi, roedd ymweliadau PACT yn helpu preswylwyr i arbed £147,618 a 411,146kg o garbon.²²

Starlings Aberystwyth

Cynigiodd **Green Prosperity**, prosiect Cymunedau sy'n Byw'n Gynaliadwy yn Hull,²³ gyngor ynni, yn enwedig i bobl hŷn a bregus. Cafodd monitorau ynni cartref effaith ar unwaith. Pan welodd pobl eu darlleniadau egni yn saethu i fyny wrth roi'r tegell ymlaen, daethant yn fwy gofalus ynghylch ei or-lenwi neu ei ferwi mor aml. Mae'n bwysig defnyddio'r cyfle hwn i gefnogi pobl fel bod newid ymddygiad yn cael ei amsugno i fywyd bob dydd. "Mae monitorau yn bwysig iawn am 6-8 mis tra bod pobl yn dysgu beth i'w wneud," esboniodd un cynghorydd. "Ar ôl hynny does dim llawer o newid ac maen nhw'n dod yn addurnol."²⁴

Yn Salford, cyflwynodd **prosiect Cymunedau Cynaliadwy Dyffryn Irwell** ei offeryn mesur carbon ar-lein fel cyfrifiannell cynilo. "Roedd ein tîm gwerthuso'n teimlo'n eithaf cryf pe byddem yn siarad am ôl troed carbon yn unig na fyddai mor ddeniadol ag arian parod."²⁵ Dangosodd yr offeryn i ddefnyddwyr sut y gallent arbed arian wrth helpu'r amgylchedd, gan olygu y gallai tîm y prosiect hefyd ddefnyddio'r canlyniadau i nodi pa ymddygiadau i'w targedu.

Canolbwyntiodd **Stronger Families**, prosiect sy'n cefnogi pobl ddi-waith gyda phlant i ddychwelyd i'r gwaith, ar newidiadau bob dydd. Fe wnaeth sicrhau bod pawb yn diffodd eu cyfrifiaduron dros nos arbed 216,000 wat o drydan y pen ar gyfartaledd, gydag 8,640 wat arall yn cael eu harbed pe bai gweithiwr hefyd yn diffodd ei gyfrifiadur yn ystod cyfarfodydd tîm. Fe wnaethant hefyd leihau allyriadau teithio trwy annog galwadau fideo, dal gwaith o ddyddiau cartref a sicrhau bod lleoliadau yn hygyrch ar drafnidiaeth gyhoeddus.²⁶

Gall ymgynghori ag arbenigwr ddatgelu ffyrdd newydd o arbed arian a charbon. Trwy rwydwaith o gydlynwyr lleol a mentoriaid cymheiriaid, mae **Adfywio Cymru** yn cefnogi grwpiau cymunedol i fynd i'r afael ag achosion ac effaith newid hinsawdd. Mae'r cyfranogwyr yn frwd dros gael cymaint o syniadau newydd, o, "bethau bach a allai gael effaith fawr," fel bylbiau ynni effeithlon, i gynlluniau beiciau neu gyllid ar gyfer dŵr mwy cynaliadwy, na fyddent "wedi meddwl amdano," fel arall.²⁷ Mae eu prosiectau ar raddfa fwy yn cynnwys y prosiect micro hydro yn Cwm Clydach, sy'n cynhyrchu incwm o hyd at £25,000 y flwyddyn i gefnogi adeiladau a gwasanaethau cymunedol lleol. Maent wedi gwneud eu hadeiladau'n fwy effeithlon o ran ynni trwy osod paneli solar, cynaeafu dŵr solar a chynaeafu dŵr glaw. Gall mesurau fel hyn wneud arbedion difrifol - sy'n golygu bod mwy i'w wario ar flaenoriaethau'r sefydliad ei hun.

Pan helpodd Adfywio Cymru un sefydliad i osod paneli solar a goleuadau LED, gostyngodd ei filiau ynni, "dros 50% yn ôl pob tebyg. Mae'n enfawr y mis diwethaf - fe wnaethon ni gynhyrchu dros 50% o'r hyn rydyn ni'n ei ddefnyddio [...] Dywedodd ein cadeirydd ei fod bron fel cael grant newydd bob blwyddyn [...] Mae'n drawsnewidiol, gan ein bod ni'n gallu gwario'r arian y byddem ni'n ei dalu allan i Nwy Prydain ar ein nodau elusennol." ²⁸

2. Lleihau gwastraff bwyd, dillad a dodrefn

Mae gwastraff yn cyfrannu'n helaeth at nwyon tŷ gwydr. Mae'n cymryd tir, dŵr a llafur i gynhyrchu'r nwyddau a'r bwyd sy'n mynd i safleoedd tirlenwi – lle maent yn cynhyrchu mwy o allyriadau wrth iddynt chwalu. Mae amcangyfrifon yn awgrymu ein bod yn gwastraffu tua £19 biliwn o fwyd yn y DU – er ein bod wedi gweld gostyngiad o bron i £1.3 biliwn ers 2015.²⁹ Mae deiliaid grantiau wedi dod o hyd i ffyrdd o leihau gwastraff, yn aml fel rhan o'u gwaith ar faterion eraill fel tlodi, allgáu cymdeithasol ac unigrwydd.

I rai pobl, gall gwneud dewisiadau gwyrddach fod yn foethusrwydd y maent yn teimlo na allant ei fforddio. Mae bwyd cynaliadwy yn aml yn ddrutach, o leiaf mewn costau ymlaen llaw. Ac eto, mae rhai'n dadlau bod defnyddwyr yn talu "deirgwaith drosodd" am fwyd nad yw'n organig - dros y cownter ac eto mewn costau cudd, fel effeithiau llygredd.³⁰

Mae deiliaid grantiau'n gweithio ar bob cam o'r cylch bwyd i gysoni gwir gost bwyd â realiti tlodi bwyd. Mapiodd **Real Food Wythenshawe** yr ardal i nodi safleoedd tyfu posibl, ac yna eu paru â grwpiau cymunedol lleol sydd â diddordeb mewn eu rhedeg a'u cynnal.³¹ Yn Stirling, ailblannodd **Edible Borders** welyau blodau trefol gyda chnydau bwyd. Yr oeddent yn gost-effeithlon, oherwydd eu bod yn defnyddio llai o blanhigion³² ac aeth y cynhaeaf i geginau lleol Byddin yr Iachawdwriaeth.

Mae gerddi "meanwhile" wedi'u cynllunio i fod yn rhai tymor byr, gan ddefnyddio safleoedd a glustnodwyd ar gyfer eu datblygu yn y dyfodol. Gwnaeth Dyffryn Irwell ddefnydd dros dro o ynys draffig, tra bod **Community Patchwork Orchard** yn canfod ac yn hyrwyddo safleoedd cyhoeddus lle mae coed ffrwythau a llwyni'n tyfu, yn addysgu'n ddiogel ar gyfer a chynnal a chadw a dosbarthu ffrwythau dros ben i'r rhai sydd ei angen fwyaf.³³

Gwyddom, pan fydd tlodi bwyd yn cynyddu, fod pobl yn llai tebygol o roi sylw i ddadleuon dros fwyd lleol, tymhorol.³⁴ Mae deiliaid grantiau'n mynd i'r afael â gwastraff a bwyd drwy ailddosbarthu gwargedau. Mae **Rhwydwaith Oergelloedd Cymunedol** Hubbub yn ailddosbarthu 584kg o fwyd ar gyfartaledd bob mis, o leoliadau gan gynnwys canolfannau cymunedol, addoldai, caffis a phrifysgolion. Mae busnesau (95%) ac unigolion yn rhoi bwyd sydd ar gael am ddim i'r rhai sy'n wynebu caledi. Fel yr esbonia un defnyddiwr oergell cymunedol, "Heb y gwasanaeth gwych hwn, ni fyddwn i a'm plant byth yn bwyta ffrwythau a llysiau ffres."³⁵

Mae **FareShare** hefyd yn ailddosbarthu bwyd dros ben i elusennau sy'n ei droi'n brydau bwyd. Yn 2019, ailddosbarthodd 20,838 tunnell o fwyd drwy ganolfannau rhanbarthol ledled y DU, i sefydliadau gan gynnwys hosteli digartref, clybiau brechwast plant, llochesi trais domestig a chaffis cymunedol.³⁶ Rydym wedi cefnogi'r elusen i ehangu ei gwaith drwy roi rheolwyr gwirfoddol newydd ar waith a recriwtio a hyfforddi cannoedd yn fwy o wirfoddolwyr. O ganlyniad, cafodd FareShare 25% yn fwy o fwyd i elusennau mewn blwyddyn yn unig.³⁷

Yn ystod y clo Covid-19, cynyddodd FareShare ei bartneriaethau gyda busnes bwyd bron 25%, gan dripio faint o fwyd a ddosbarthwyd bob wythnos. Ac mewn un wythnos yn unig ym mis Mehefin 2020 darparodd ddigon o fwyd i elusennau a grwpiau cymunedol y gallent ddarparu dros 3.2 miliwn o brydau bwyd i bobl ledled y DU. ³⁸

Mae **Middlesbrough Environment City** yn pwysleisio, drwy ddefnyddio stondinau bwyd 'tal fel rydych chi'n teimlo', eich bod yn gweithredu ar gynaliadwyedd yn ogystal ag arbed arian. Gan weithio gyda bwyd dros ben, nod yr elusen yw newid y syniad mai dim ond am eich bod yn dlawd ac rydych chi'n bwyta pethau sy'n cael eu gwastraffu y byddwch chi'n elwa o hyn. [...] Mae'n fater amgylcheddol rydych chi'n helpu i'w ddatrys." ³⁹

Yn yr Alban, mae **Furniture Plus** yn gweithio yn erbyn tlodi ac allgáu cymdeithasol drwy aildefnyddio, atgyweirio ac ailgylchu dodrefn a nwyddau cartref eraill. Er mai'r nod craidd yw darparu dodrefn i'r rhai mewn angen, mae hyn hefyd yn golygu lleihau'r swm sy'n mynd i safleoedd tirlenwi. Mewn blwyddyn fe wnaethant ddargyfeirio 238 tunnell, cefnogi 1,700 o deuluoedd lleol ac enillodd 12 gwirfoddolwr sgiliau a phrofiad gwaith newydd. ⁴⁰

Er bod aildefnyddio'n dda i'r amgylchedd, gall gael delwedd wael o hyd. Lle mae prynu ail law yn gysylltiedig â thlodi, mae'n aml yn well gan bobl nwyddau newydd - hyd yn oed os ydynt o ansawdd is. ⁴¹ **Prosiect Forest Recycling** yn mynd i'r afael â hyn drwy gynnal gweithdai lle mae crefftwyr a graddedigion o Goleg Ffasiwn Llundain yn rhannu syniadau ar gyfer byw heb wastraff. Mae pob gweithdy cyhoeddus yn talu am ail ddiwyddiad, a gynhelir ar gyfer gwirfoddolwyr yr elusen. "Mae dylunydd gwych yn dod i mewn i'w dysgu am drwsio dillad – ac maen nhw'n gwybod bod pawb arall yn talu arian go iawn am hyn." ⁴² Mae'n ychwanegu sglein a hygredd tra'n addysgu technegau cynaliadwy sy'n arbed arian.

Drwy eu troi'n weithgareddau a rennir, mae prosiectau wedi canfod y gall aildefnyddio ac uwchgylchu fod yn ffordd o ddenu diddordeb. Defnyddiodd **Sustainable Sunderland** weithdai uwchgylchu i ymgysylltu â'r gymuned, ynghyd â gweithgareddau i deuluoedd a glanhau cymunedol. "Roedd yn bwysig i mi weld effeithiau gweithgareddau'r sefydliad," esboniodd un cyfranogwr, a oedd yn falch o weld prosiectau wedi'u cwblhau yn ogystal â syniadau ar gyfer uwchgylchu a thyfu llysiâu a rennir ar dudalen Facebook y grŵp. ⁴³

3. Meithrin gwybodaeth a sgiliau

Gall gwybod pa gamau amgylcheddol fydd fwyaf effeithiol yn eich ardal fod yn her, ond mae llawer o ddeiliaid grantiau wedi dod o hyd i ffyrdd newydd o gael argymhellion a chynghor ymarferol. Mae rhai yn canolbwyntio ar ddysgu beth sy'n gweithio ac nad yw'n gweithio wrth iddynt fynd, tra bod eraill wedi canolbwyntio ar gynyddu mynediad at hyfforddiant ffurfiol mewn sgiliau cadwraeth ac amgylcheddol a all fod yn ffordd bwysig o helpu pobl i gael gwaith.

Gall cynnig gwybodaeth ymarferol greu effaith 'snowball' sy'n dechrau gyda denu pobl, yna eu harfogi i barhau i gymryd rhan yn y tymor hwy. Datblygodd a chefnogodd Telford Access to Nature 16 o grwpiau ffrindiau, gan ddod â hwy at ei gilydd fel **Partneriaeth Mannau Gwyrdd Telford**. Yn ogystal â gofalu am warchodfeydd a pharciau natur lleol, nodwyd pedwar safle arall â photensial a gweithio gyda'r awdurdod lleol i greu cynlluniau rheoli newydd. Nid yn unig y gwnaeth hyn hybu sgiliau a hyder pobl, ond aeth y Partneriaeth ymlaen i gynghori'r cyngor ar gynllunio seilwaith gwyrdd ar draws y fwrdeistref. ⁴⁴

Rhoddodd y rhaglen **Access to Nature** gwerth £30 miliwn gyfleoedd i 971,548 o bobl nad oeddent wedi cysylltu â natur o'r blaen yn aml o'r blaen i'w brofi'n uniongyrchol. Aeth tua dwy ran o dair (640,000) ymlaen i gymryd rhan mewn

amrywiaeth o weithgareddau dysgu a oedd yn cynnwys technegau cadwraeth fel cynnal a chadw llwybrau troed, defnyddio offer yn ddiogel, a nodi a thynnu rhywogaethau goresgynnol. Cwblhaodd bron i 42,000 hyfforddiant mwy ffurfiol, fel y ddwy fil a hanner a dderbyniodd Wobr John Muir - gwobr amgylcheddol hygyrch nad yw'n gystadleuol i bobl o bob cefndir. Roedd prosiectau hefyd yn gweithio'n agos gydag ysgolion lleol, gan ddarparu Datblygiad Proffesiynol Parhaus (DPP) ar gyfer staff, a dysgu yn yr awyr agored i ddisgyblion. Roedd prosiectau'n llwyddo i newid eu harfer hefyd: cymryd y gwersi a ddysgwyd a'u cymhwyso i fentrau eraill, creu nodau strategol newydd neu fuddsoddi eu hadnoddau'n wahanol. ⁴⁵

Mae hyfforddiant hefyd yn galluogi pobl leol i ddylanwadu ar seilwaith lleol mwy cynaliadwy a chyfrannu ato. Ar ôl llifogydd sylweddol yn Salford yn 2015, creodd prosiect Cymunedau Cynaliadwy Dyffryn Irwell restr o'r 100 o aelwydydd lleol mwyaf agored i niwed, cynllun argyfwng cymunedol a grŵp o wirfoddolwyr a hyfforddwyd i gyhoeddi rhybuddion llifogydd. Ers hynny, maent wedi chwarae rhan hanfodol wrth arolygu'r gorlifdir lleol ac wedi llobio'r cyngor i drosi 6.5 hectar o dir wrth ymyl yr afon yn wlyptir i helpu i ddiogelu cartrefi a busnesau. ⁴⁶

Ar draws y Rhaglen Cymunedau'n Byw'n Gynaliadwy, cafodd dros 6,000 o bobl hyfforddiant neu aethant ymlaen i rolau cyflogedig neu wirfoddol yn sector yr amgylchedd, a chafodd bron i 10,000 gymorth i wneud dewisiadau mwy ecogyfeillgar gartref neu waith. Er enghraifft, cafodd gwirfoddolwyr PACT Manor House hyfforddiant am ddim yn gyfnewid am gredydau amser gwirfoddolwyr. Creodd hyn sgiliau newydd mewn adeiladu gwyrdd, cadwraeth ymarferol, perma-ddiwylliant a garddio coedwigoedd ac aeth 70 o wirfoddolwyr ymlaen i ddod o hyd i waith cyflogedig gan ddefnyddio eu sgiliau newydd. ⁴⁷

Mae manteisio ar euogfarnau pobl ifanc wedi bod yn bwysig hefyd. Dan arweiniad Yr Ymddiriedolaethau Bywyd Gwyllt, mae **Ein Dyfodol Disglair** yn fuddsoddiad o £33 miliwn sy'n helpu plant a phobl ifanc i fod yn arweinwyr amgylcheddol. Mae dros 80,000 o bobl ifanc 11-24 oed wedi cymryd rhan mewn 31 o brosiectau. Mae'r gweithgareddau'n cynnwys rheoli cynefinoedd a gwaith ar gadwraeth a bioamrywiaeth, ochr yn ochr â sgiliau cyfathrebu, gweithio mewn tîm a gwneud penderfyniadau. Mae tair rhaglen arweinyddiaeth ffurfiol wedi'u cynllunio i roi sgiliau i bobl ifanc ar gyfer ymgyrchu, cynllunio a gwneud penderfyniadau: **Bright Green Future; My World My Home** a'r **Rhaglen Arweinyddiaeth Amgylcheddol**. Drwyddynt, mae pobl ifanc wedi cyflwyno gofynion polisi i'r Senedd;⁴⁸ creu fforwm ieuenctid lleol;⁴⁹ ymgymryd â rolau ymddiriedolwyr mewn elusennau cadwraeth;⁵⁰ rhannu safbwyntiau gyda'r rhai sy'n gwneud penderfyniadau yn Stormont, sy'n datblygu strategaeth amgylcheddol gyntaf Erioed Gogledd Iwerddon, ac yn siarad mewn amrywiaeth o ddigwyddiadau gan gynnwys Fforwm Ynni Cymru a Chasglu Cenedlaethol Cyfeillion y Ddaear Cymru.⁵¹

Nododd gwerthusiad interim y rhaglen, er gwaethaf heriau o ran casglu data effaith, fod enghreifftiau o gynnydd hunan-gofnodedig mewn gwybodaeth a sgiliau, ynghyd â manteision cysylltiedig fel gwelliannau yng nghymhelliant cyfranogwyr i ddysgu. Erbyn mis Rhagfyr 2018, roedd 3,932 o blant a phobl ifanc wedi ennill cymwysterau, gan gynnwys gwobrau NVQs, John Muir a Dug Caeredin. Ei hetifeddiaeth fwy fydd yr hyn y mae'r bobl ifanc hyn yn mynd ymlaen i'w gyflawni. "Alla i ddim rhagweld y dyfodol, ond rwy'n awyddus iawn i'n cymuned wella," esboniodd un cyfranogwr. "Ond mae'n golygu dod i fyny ar y diwrnod a'i wneud. Mae'n ymwneud â chadw eich gair. Felly un diwrnod pan fyddwn yn tyfu i fyny ac rydym yn dod yn ôl, byddwn yn teimlo ein bod wedi gwneud y lle hwn yn lle gwell."⁵²

Gall dulliau cam wrth gam fod yn ffordd effeithiol o symud pobl rhag cymryd rhan mewn sesiynau untro i gynnwys yn y tymor hwy, a allai gynnwys gwirfoddoli, hyfforddiant neu eiriolaeth. Gweithiodd cynllun Sylfeini Coedwig Waltham y Prosiect Ailgylchu Coedwigoedd gyda phobl ddi-waith a'r rhai a oedd wedi'u hynysu'n gymdeithasol neu a oedd ag afiechyd meddwl a'u cefnogi i symud o gymryd rhan mewn gweithdai i rannu eu sgiliau, arwain sesiynau a mentora gwirfoddolwyr eraill. Ar bob cam, hyrwyddodd y prosiect ffyrdd o aildefnyddio deunyddiau a lleihau gwastraff, tra'n cynorthwyo pobl i wneud cysylltiadau a chynyddu eu hyder.⁵³ Mae prosiect dilynol yn mynd â hyn ymhellach: gall gwirfoddolwyr fynd ymlaen yn awr i weithio gyda phartneriaid allanol, gan helpu i adeiladu rhwydweithiau ar draws y sector amgylcheddol.⁵⁴

“Mae'n rhaid iddo ymwneud ag adeiladu pobl i fyny. [...] Os nad ydych yn cefnogi'r bobl, ac yn rhoi'r sgiliau a'r hyder a'r hunan-barch iddynt i fynychu, nid oes cynaliadwyedd na dim gwaddol i unrhyw un o'r gwaith.”

**Cheryl Dixon, Is-gadeirydd
Gogledd Ormesby Big Local**

Mae caniatáu i bobl symud ar eu cyflymder eu hunain, pryd ac os ydynt am wneud hynny, yn bwysig. Er bod Access to Nature yn cefnogi 42,000 o bobl i gymryd rhan mewn hyfforddiant a datblygiad, dylem hefyd ddathlu'r 971,548 o bobl a ymwelodd ac a fwynhaodd fannau awyr agored – weithiau am y tro cyntaf.

4. Teimlad o ymgysylltiad: adeiladu teimlad o berthyn a balchder cymunedol

Gall trawsnewid lleol, gweladwy newid y ffordd y mae pobl yn gweld eu cymunedau eu hunain, a sut maent yn teimlo am ble maent yn byw. Yn Lerpwl, dechreuwyd adfywio ardal **Granby Four Streets** drwy blannu blodau. Roedd y gymdogaeth a esgeuluswyd yn mynd yn adfeiliedig⁵⁵ nes i breswylwyr gymryd rheolaeth, plannu'r strydoedd, "gyda blodau mewn tiwbiau enfawr ac ivy yn dringo i fyny'r adeiladau gwag".

Tyfodd yr ystum digymell hwn i newid tymor hwy. Sefydlodd y trigolion Ymddiriedolaeth Tir Cymunedol i adnewyddu'r ardal. Roedd grantiau gan Gronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol yn cefnogi gweithdai sgiliau, cylchlythyrau, cyfieithwyr a chymorth cyfathrebu i gael y gair allan. Enillodd cydweithrediad celf yr Ymddiriedolaeth Wobr Turner hyd yn oed. Ond maent yn dal i weld y plannu cynnar hwnnw fel trobywynt, gan helpu i greu, "un o'r chwarteri glanaf, gwyrddaf a hyd yn oed arobryn yn y ddinas."⁵⁶ Dechreuodd newid gyda phobl yn ymfalchio yn y man lle'r oeddent yn byw ac yn dangos eu bod yn ei werthfawrogi.

Er y gall newid gweladwy fod yn ysgogol iawn, efallai na fydd gwelliannau'n ddigon. Weithiau, mae preswylwyr yn wyladwrus, yn poeni y gallai difrod neu fandaliaeth danseilio glanhau, neu ofni tynnu sylw sy'n gwneud iddynt deimlo'n agored i niwed. Drwy ddod o hyd i atebion ymarferol i'r ofnau hyn, gall

prosiectau wella diogelwch tra'n profi eu bod yn cymryd pryderon lleol o ddifrif. Cyflwynodd Cheryl, gwirfoddolwr Dinas Amgylchedd Middlesbrough, blanhigfeydd ond, "nid oedd y planhigion yn para pum munud." Aeth ymlaen i adeiladu parc cymunedol llwyddiannus yn yr un ardal. Y gwahaniaeth oedd, pan ddatblygwyd y parc, bod system teledu cylch cyfyng wedi'i chynnwys, "i greu ymdeimlad o ddiogelwch yn ein cenedlaeth hŷn. Doedd dim pethau adeiladu da [...] pe bai pobl yn rhy ofnus i ddod allan."⁵⁷

Trodd trigolion Middlesbrough hefyd y allen palmantog rhwng rhesi o dai teras yn erddi cymunedol, plannu blodau a choed ffrwythau. Roedd gosod gatiâu allen yn gam cyntaf hanfodol, nid yn unig i atal toriadau a thipio anghyfreithlon, ond i fagu hyder. Eglura Mavis 81 oed, sy'n aelod o grŵp **Alley Pals** mai ei stryd oedd un o'r cyntaf i gael gatiâu. "Y funud a wnaed, meddyliais, bydd yn ddiogel nawr, gallwch wneud mwy gyda hynny." Mae'r lle bellach wedi'i blannu'n llwyr. "Mae'n werthfawr iawn, rydyn ni'n byw ar brif ffordd, ffordd brifwythiennol gyda llwybr bws, ac nid oes gennym le o flaen y tŷ. Felly mae cael lle y tu allan – mae'n ofod cymunedol gwerthfawr, ac mae'n cael ei ddefnyddio'n dda iawn."⁵⁸

Mae gan gynnwys cymunedau mewn dylunio cymdogaethau hefyd y potensial i gryfhau balchder lleol.⁵⁹ Gwahoddodd **Connswater Community Greenway** bobl leol i ddewis enwau ar gyfer ei bontydd a'i llwybrau cerdded newydd, gan anrhydeddu pobl leol fel Sam Thompson yn aml, gweithiwr iard llongau dwyrain Belfast a dramodydd yr oedd eu gwaith yn cynnwys y ddrama, 'Dros y Bont' ac yn mynd i'r afael â themâu fel cyfeillgarwch, bywyd yn y llongau a'r mudiad undebau llafur. Yn ei flwyddyn gyntaf, croesodd 220,000 o bobl Bont newydd Sam Thompson, sydd wedi arwain at fwy o ddefnydd o'r parc lleol, gan gynnwys mwy o aelodaeth o grwpiau rhedeg a beicio.⁶⁰

Mae hefyd yn wir, pan fydd pobl wedi gweithio ar rywbeth, eu bod yn teimlo cysylltiad agosach ag ef. Drwy Fynediad i Natur, gwirfoddolodd pobl yn eu manau gwyrdd lleol a'u gwneud yn fwy hygyrch drwy greu mynedfeydd, llwybrau, pontydd a ffensys newydd. Agorodd y gwaith hwn lawer o safleoedd i ddefnyddwyr newydd, a defnyddiodd bron i 640,000 o bobl y mynediad gwell hwn i safleoedd ymweld am y tro cyntaf, tra bod dros 800,000 wedi elwa o welliannau eraill fel gwell dylunio a mwy o fioamrywiaeth. Creodd y gwaith ymdeimlad o berchnogaeth ac anwydeb, gan fod pobl a oedd wedi gweithio ar y gwelliannau am eu rhannu ag eraill. Canfu'r prosiect fod "plant a phobl ifanc yn dychwelyd i safleoedd gyda'u teuluoedd i 'ddangos nhw o gwmpas'!"⁶¹

“Mae'r pethau rydych chi'n eu plannu, rydych chi'n mynd yn rhyw fath o amddiffynnol o'r holl bethau rydych chi wedi'u gwneud.”

Cyfranogwr, Gweithredu Cymunedol Myfyrwyr yng Rupert's Wood, Newcastle ⁶²

Mae newidiadau mewn meddylfryd yn anoddach i'w mesur na nifer yr ymwelwyr, ond nododd prosiectau ar draws Mynediad i Natur yr ymdeimlad cynyddol hwn o ofal. Gwnaeth rhai cyfranogwyr ymrwymidaau ffurfiol, megis dechrau neu ymuno â grwpiau ffrindiau i gynnal lleoedd naturiol. Roedd eraill yn "annog pobl i beidio ac adrodd" ymddygiad niweidiol, megis tipio anghyfreithlon, taflu sbwriel a fandaliaeth.⁶³

Adeiladodd pobl gysylltiadau newydd hefyd. Gweithiodd **Ymddiriedolaeth Bywyd Gwyllt Swydd Nottingham** gydag un grŵp ieuencid a oedd â barn negyddol am y Parc Gwledig Lleol i ddechrau. Flwyddyn yn ddiweddarach, mae'r bobl ifanc, "bellach yn edrych i lawr ar unrhyw un sy'n achosi aflonyddwch ac yn niweidio coed," ac roeddent yn barod i weithio gydag eraill i

atal hyn, gan rannu gwybodaeth â grwpiau lleol eraill.⁶⁴

Mae prosiectau eraill yn adeiladu ar falchder a theyrngarwch lleol. **Brymbo Heritage**, prosiect Creu Eich Gofod ger Wrecsam yng ngogledd-ddwyrain Cymru, oedd troi hen waith dur – symbol pwysig o orffennol diwydiannol diweddar y gymuned – yn atyniad newydd i ymwelwyr. Drwy ddefnyddio dull gwyrdd, a fframio'r gwaith dur fel ased cymunedol, mae'r prosiect wedi helpu i ddod â gwahanol grwpiau lleol at ei gilydd.

Mae rhai yn angerddol am eu treftadaeth ddiwydiannol, yn enwedig y rhai sydd ag atgofion byw o waith dur yr 20fed ganrif,⁶⁵ tra bod eraill am gael rhywle diogel a gwyrdd i'w plant chwarae. Mae gan yr ardal bentref hŷn ac ystâd dai fwy newydd, a oedd wedi tueddu i gadw ar wahân yn hytrach na chymysgu fel un gymuned. Mae'r prosiect wedi helpu i ddod â hwy at ei gilydd.⁶⁶

“Yn y 18fed ganrif daeth Cymru yn genedl ddiwydiannol gyntaf y byd. Nawr mae'n arwain y ffordd o ran mynd i'r afael â materion sy'n ymwneud â datblygu cynaliadwy [...] mae'r cyfan yn cael ei gyflawni gan y bobl sydd â'r gyfran fwyaf yn ei lwyddiant – ein pobl. O gyn-weithwyr yn rhannu eu hatgofion ac yn trosglwyddo eu sgiliau, i breswylwyr hen a hen ddod ag egni a dulliau gweithredu ffres [...] yn cydweithio i ofalu am ein lle arbennig a'i ddathlu.”⁶⁷

Treftadaeth Brymbo

5. Cefnogi lles unigol a chymunedol

Mae cyfoeth o dystiolaeth i ddangos bod natur yn dda i ni. A chanfu adolygiad gan Sefydliad Iechyd y Byd y gall cynyddu a gwella mannau gwyrdd trefol sicrhau manteision iechyd, cymdeithasol ac amgylcheddol, yn enwedig ymhlith grwpiau sydd â statws economaidd-gymdeithasol is. Mae'r prosiectau mwyaf effeithiol yn cyfuno gwella gofod ag ymgysylltu cymdeithasol – ac mae hyn yn ganolog i'n dull o ariannu.⁶⁸

Gwyddom fod llawer o'r ffactorau sy'n cyfrannu at greu cymuned ffyniannus yn bwysig i'r amgylchedd a'n hiechyd corfforol a meddyliol hefyd. Mae'r newidiadau enfawr sydd eu hangen ar gyfer gweithredu yn yr hinsawdd hefyd yn gyfle i wella ansawdd bywyd ledled y DU. Gall gweithgarwch ac ymarfer corff awyr agored, lleihau llygredd aer, bwyta mwy o ffrwythau a llysiau a chysylltu â natur oll gyfrannu at fywydau gwyrddach, hapusach ac iachach.⁶⁹

Gall hyn hefyd fynd i'r afael ag effeithiau negyddol argyfwng yr hinsawdd ar les. Mae seicotherapyddion wedi gweld cynnydd sydyn yn nifer y bobl sy'n dioddef o 'bryder eco'.^{70 71} Cafodd Greta Thunberg, merch ifanc Sweden a ddechreuodd streic yr ysgol ar gyfer gweithrediad hinsawdd, ddiagnosis o iselder, ac mae'n cysylltu â'i hofnau am y blaned.⁷² Mae seicolegwyr yn awgrymu y gall gweithredu leihau teimladau o anobaith a cholli rheolaeth.⁷³ Ac fel yr esbonia Thunberg, "yr un peth sydd ei angen arnom yn fwy na gobaith yw gweithredu. Unwaith y byddwn yn dechrau gweithredu, mae gobaith ym mhobman."⁷⁴

Mae llawer o'n deiliaid grantiau wedi gweld manteision pwysig i les pobl drwy gymryd rhan yn y gwaith o wella eu hamgylchedd lleol. Olrheiniwyd lles cyfranogwyr yn gynaliadwy yn ystod y rhaglen gan Gymunedau Byw, ochr yn ochr â saith dangosydd cynaliadwyedd cydnabyddedig arall, a oedd yn cynnwys bioamrywiaeth, y gymuned a'r economi leol. Lles oedd â'r sgôr cychwyn isaf, ond erbyn diwedd y rhaglen roedd wedi cynyddu dros 30%.⁷⁵ Mae gwerthuswyr yn rhoi hyn i lawr i bwyslais y rhaglen ar weithgarwch corfforol a thyfu a bwyta bwyd ffres, ynghyd â gwneud cartrefi'n gynhesach ac yn iachach, a'r cysylltiadau sefydledig rhwng gweithgareddau amgylcheddol ac iechyd meddwl.

“Efallai y gellir ystyried gwell lles fel gwaddol mwyaf Cymunedau sy'n Byw'n Gynaliadwy”⁷⁶

Hanner ffordd drwy'r rhaglen Ein Dyfodol Disglair, mae 85,788 o bobl ifanc wedi bod yn ymwneud â gweithredu amgylcheddol ac ymgyrchu. Ac i dros 10% ohonynt, mae hyn yn gamau gweithredu parhaus, sy'n para mwy na thri mis.⁷⁷ Mae gwerthuswyr wedi casglu amrywiaeth o dystiolaeth anecdotaidd am yr effaith gadarnhaol y mae hyn yn ei chael ar hyder, iechyd meddwl a lles pobl ifanc 11-24 oed.⁷⁸ Mae adborth gan staff, pobl ifanc eu hunain ac aelodau o'r teulu yn cael ei ategu gan ganlyniadau'r arolwg gyda sampl o gyfranogwyr. Dengys y canlyniadau mai dim ond 41% a gytunodd neu gytuno'n gryf eu bod yn teimlo'n hyderus ynddynt eu hunain. Drwy gymryd rhan mewn gweithgareddau a ddarperir drwy'r rhaglen, mae hyn bron wedi dyblu i 80%.⁷⁹ Mae pethau cadarnhaol eraill i blant a phobl ifanc hefyd - fel teimlo'n fwy hamddenol, wedi'u cysylltu ag eraill a bod â ffydd y gallent wneud gwahaniaeth i'r amgylchedd. Mae un myfyriwr Blwyddyn 10 yn mynegi'r budd lles hwn yn hyfryd. "Rwyf wrth fy modd yn teimlo'r gwynt yn fy wyneb, mae'n clirio'r holl bethau drwg yn fy mhen ac yn ei lenwi â phethau braf."⁸⁰

Nid yw'n hawdd cyfuno'r cymysgedd hwn o ddata a thystiolaeth anecdotaidd o bob rhan o gynifer o weithgareddau, ond mae'n amlwg bod manteision lles cylchol a rhyng-gysylltiedig o weithio mewn natur a mannau gwyrdd ac o'u cwmpas, yn ogystal â gweithio gydag eraill i wella a gwyrddio eich ardal leol. Gall y rhain gynnwys unrhyw beth o golli pwysau a chynyddu faint o ymarfer corff a wnewch, i deimlo llai o straen neu bryder.

O fan sbwriel i le i wella

Creodd Middlesbrough Environment City gydag **Investing in People and Culture** Ardd Gymunedol Albert Park ar safle hen ddymp sbwriel. Mae bellach yn rhandir ffyniannus lle mae ceiswyr lloches, ffoaduriaid a phobl o fwy na deg cenedl yn tyfu planhigion, ochr yn ochr â myfyrwyr prifysgol lleol, pobl ag anableddau dysgu a thrigolion eraill. Mae'n lle i wneud ffrindiau a gwella eich sgiliau Saesneg wrth dyfu a meithrin cnydau. I Ibrahim, "mae fel un teulu mawr [a] ffordd o wella eich lles meddyliol. Mae'r rhan fwyaf ohonom wedi cael teithiau ofnadwy i'r DU. Mae'r ardd gymunedol yn lle da, nid oes gennyf ofn, mae eich meddwl yn gartrefol." ⁸¹

Ibrahim, Gardd Gymunedol Albert Park

Gall hyd yn oed y camau amgylcheddol symlaf gynnig amrywiaeth o fanteision. Mae rhaglen Grow Wild i dyfu a dysgu am blanhigion a ffyni sy'n gynhenid i'r DU yn golygu bod pobl yn rhoi'n ôl i'w cymuned drwy wirfoddoli. Maent yn cael budd personol hefyd: dywedodd 65% o'r bobl a dderbyniodd becyn hadau fod hyn yn eu helpu i feithrin cysylltiadau ag eraill yn eu cymdogaeth a bod 73% wedi mynd allan yn amlach. Nid yw hynny'n bychanu manteision cyrraedd 30% o leoedd mwyaf difreintiedig y DU ac ymdrin â'r hyn sy'n cyfateb i fil o gaeau pêl-droed â blodau gwyllt – yn gwneud i'n lleoedd lleol edrych a theimlo'n fwy deniadol a gofalgar. ⁸²

Mae cymorth ymarferol hefyd yn chwarae rhan hanfodol wrth gynnig caredigrwydd a gofal. Nid yn unig y gwnaeth Y Dref Werdd gefnogi cleient i leihau ei thaliadau trydan a gwneud cais am system wresogi newydd fel y gallai fforddio cynhesu ei chartref; roeddent hefyd yn ei helpu i ymdopi â bod mewn profedigaeth a'i hynysu mewn lle nad oedd yn ei adnabod yn dda. "Doeddwn i ddim wedi bod yma mor hir â hynny pan fu farw fy ngŵr [...] Doeddwn i ddim yn adnabod neb, ac roeddwn i'n teimlo'n ynysig iawn ac yn unig [...] fe wnaethoch fy helpu i deimlo'n rhan o gymuned wirioneddol gynnes. Roedd hynny'n arwyddocaol iawn o ran fy helpu i deimlo fy mod gartref a bod gennyf ddyfodol cadarnhaol o'm blaen." ⁸³

Wrth gasglu'r gwahaniaeth y mae prosiectau cynaliadwyedd yn ei wneud, mae'n dod yn amlwg y dylem edrych yn fras a gweld yr holl ffyrdd y mae cyfranogiad o fudd i bobl a'u cymunedau. Fel y gwelwn, mae dod o hyd i ffyrdd o ddangos y gwahaniaeth mewn termau amgylcheddol yn fater brys - er mwyn cadw pobl yn frwdfrydig i weithredu – ond mae gweithredu ar rywbeth sydd ag ystyr i ni hefyd yn cael effaith rymus. Mae'n helpu i fynd i'r afael â heriau cymdeithasol brys fel unigrwydd, pryder neu helpu ei gilydd i deimlo'n fwy cysylltiedig â'n cymuned a'n cymdogion.

Saith peth rydym wedi'i ddysgu am weithrediad cymunedol i'r amgylchedd

Rydym wedi gweld sut mae argyfwng yr hinsawdd yn golygu bod pawb yn cymryd camau i fyw bywydau gwyrddach a mwy cynaliadwy. Ac eto, gwyddom mai newid ymddygiad yw un o'r pethau anoddaf i'w weithredu a'i gynnal.

Gall syniadau pendant, diriaethol helpu pobl i weithredu, ond nid yw negeseuon o ofn o reidrwydd yn helpu pobl i newid eu hymddygiad.⁸⁴ Lle gall rhybuddion enbyd gael effaith barlysu, mae dangos yr hyn y gall pob un ohonom ei wneud wedi helpu i annog pobl i weithredu.

Rydym yn dysgu y gall camau syml o ysgogi'r parodrwydd, i ddod o hyd i ffordd hwyliog ac ymgysylltiol o fesur cynnydd helpu i gynnal egni a diddordeb pobl. Mae gwaith dyfnach a mwy dwys i arallgyfeirio a gwneud y mudiad yn fwy cynhwysol hefyd yn rhan hanfodol o sicrhau ein bod yn cefnogi, yn grymuso ac yn cynnwys ein holl gymunedau yn y mudiad hwn ar gyfer newid.

Prosiect Shettleston Community Growing

1. Mae newid ymddygiad yn dod un cam ar y tro

Mae Inertia yn "rhwystr allweddol i newid ymddygiad," felly gall helpu'r rhai sydd eisoes yn barod ond nad ydynt wedi gweithredu eto helpu i annog newid mwy eang. Canfu Cronfa Her Hinsawdd Llywodraeth yr Alban mai dyma'r llwyddiant mwyaf drwy helpu pobl i weithredu ar syniadau yr oeddent eisoes wedi'u hystyried ond nad oeddent wedi mynd ati i'w gwneud eto. Roedd prosiectau'n llawer llai tebygol o drosi amheuon nad oeddent yn gweld unrhyw werth mewn bod yn wyrddach.⁸⁵ Dadleua'r ymgyrchydd amgylcheddol Anne-Marie Bonneau, "Nid oes arnom angen llond llaw o bobl sy'n gwneud dim gwastraff yn berffaith, mae angen miliynau o bobl yn ei wneud yn amherffaith."⁸⁶

Beth sy'n helpu pobl i newid?

Mae Tîm Cipolygon Ymddygiadol Llywodraeth y DU yn pwysleisio y dylai newid ymddygiad fod yn hawdd, yn ddeniadol, yn amserol ac yn gymdeithasol – y model EAST.⁸⁷

Gallai ei gwneud yn hawdd olygu torri gweithred i lawr yn gamau cliriach a mwy pendant. Mae 'Bwyta pump y dydd' yn neges fwy manwl a defnyddiol na 'bwyta'n iach'.

Yr elfen gymdeithasol yw lle gall grwpiau cymunedol wneud gwahaniaeth pwerus. Mae'r rheini o'n cwmpas yn chwarae rhan allweddol wrth ddylanwadu ar ein hymddygiad, felly gall ein rhwydweithiau cymdeithasol helpu i alluogi gweithredu ar y cyd, drwy ddarparu cyd-gymorth, a lledaenu newid ymddygiad drwy bŵer enghraifft gadarnhaol.⁸⁸

Pan fydd pobl yn darganfod bod eu cymdogion yn defnyddio llai o egni, mae eu defnydd eu hunain yn gostwng.⁸⁹ Fodd bynnag, mae perygl hefyd y bydd effaith ymchwydd - os yw pobl yn gweld bod eu defnydd eu hunain yn is na'r cyfartaledd, gall eu defnydd gynyddu.⁹⁰ Gall ychwanegu neges o gymeradwyaeth neu anghymeradwyo, fel emojis wyneb gwenu neu drist, atal yr effaith hon⁹¹ oherwydd bod cadarnhad ac anogaeth yn ysgogiadau pwerus. Pan ddywedir wrthym ein bod wedi gwneud yn dda, rydym am barhau.

Mae prosiectau wedi dysgu bod alinio eu gwaith â'r hyn sy'n bwysig i bobl yn symbylydd pwysig. "Mae gwerthoedd pobl (egwyddorion arweiniol yn eu bywydau), a'u hymdeimlad o hunaniaeth (sut maent yn diffinio eu hunain) yn hanfodol i'r ffordd y maent yn ymgysylltu â newid yn yr hinsawdd, ac maent yn gyson ar y cyfan rhwng gwahanol gyd-destunau a sefyllfaoedd. Mae'r cysondeb hwn yn bwysig o ran sefydlu ffyrdd o fyw carbon isel (yn hytrach na chlwestwr o newidiadau ymddygiad mwy gwahanol). Mae'r rhesymau a'r cymhellion y tu ôl i newidiadau mewn ymddygiad yn wirioneddol bwysig."⁹²

Mae'r broses hon o wneud eich gwaith yn bersonol ac yn gadarnhaol yn bwysig iawn i fanteisio ar wahanol ysgogwyr pobl – o fod yn 'fabwysiadwyr cynnar', i'w gwneud yn ystyrlon i bobl a'u hanwyliaid. Nod Going Carbon Niwtral Stirling oedd cyrraedd hanner poblogaeth y ddinas a oedd yn newydd i waith amgylcheddol, drwy dull gwerthu a marchnata. Gosododd dargedau dyddiol a misol ar gyfer sefydliadau lleol sy'n galw'n oer ac o ganlyniad cytunodd 261 o grwpiau cymunedol, ysgolion, busnesau ac adrannau'r cyngor i gymryd rhan yng nghynlluniau Carbon cutter y prosiect.⁹³

Gyda chymorth parhaus, datblygodd pob grŵp ei gynllun ei hun, gan ddewis o restr o gamau gweithredu a gynlluniwyd i leihau eu hól troed carbon. Roedd gweithio mewn grwpiau yn annog cyfranogiad ar raddfa fwy ac yn golygu y gallai pobl gefnogi ei gilydd. Gwnaeth 85% o'r cyfranogwyr a holwyd newidiadau i'w hymddygiad neu eu ffordd o fyw, gyda 96% yn dweud eu bod wedi glynu wrth y camau hyn ar ôl blwyddyn. Roedd effaith y newidiadau parhaus hyn yn cynnwys gostyngiad amcangyfrifedig o 682,323 milltir mewn teithiau car, a 676,943kg o wastraff wedi'i ddargyfeirio o safleoedd tirlenwi. Dysgodd y prosiect fod apelio am help, a phwysleisio sut y gall pobl a chymunedau gyfrannu, yn llawer mwy effeithiol na dim ond awgrymu y gallent arbed arian.⁹⁴

Yn ogystal â'i waith ar 'ffasiwn cyflym', mae'r Prosiect Forest Recycling yn darparu talebau sy'n rhoi'r hawl i breswylwyr cymdeithasau tai hyd at 50 litr o baent am ddim, wedi'i adennill, i addurno eu cartref newydd. Roedd cleientiaid yn amheus i ddechrau ynglŷn â'r syniad o ddefnyddio gwastraff paent, ond roeddent yn argyhoeddedig pan oeddent yn deall nad oedd gwastraff yn golygu ansawdd israddol na chael llai o ddewis. "Byddan nhw'n dweud, 'Dydw i ddim eisiau gwastraff paent,' esbonia Prif Swyddog Gweithredol Pernille Moeller, ond os, "mae eich merch wir eisiau ystafell binc – byddaf yn mynd i drafferthion difrifol i ddod o hyd i'r pinc hwnnw y mae eich merch ei eisiau!

"Rydyn ni'n mynd ati i siarad am baent a gwastraff, nid am CO2. Dywedwn, 'Byddai hyn wedi mynd i safleoedd tirlenwi, byddai'n mynd i'n dyfrffyrdd a'n pridd yn y pen draw.' Mae hynny'n llawer mwy diriaethol na, 'Roedd llawer o blastig yn y cynhyrchiad'. Gallwch bron ei weld: caniau o baent mewn safleoedd tirlenwi, ac yn y pen draw bod cas metel yn mynd i erydu. Mae'n stori hawdd i'w hadrodd."⁹⁵

Mae'r dull personol ac ystyriol hwn, sy'n cysylltu gofalu am yr amgylchedd â gofalu am eich cartref a'ch teulu, ochr yn ochr â'u strategaeth ehangach o leihau, aildefnyddio ac ailgylchu, yn golygu eu bod wedi gallu aildefnyddio 459,097 litr o baent, gan arbed 1,406,065 Kg o allyriadau CO₂.⁹⁶ Ac er bod y gwaith gyda chymdeithasau tai yn ddrud i'r elusen, mae'n gyfle gwerthfawr i ymgysylltu, gan arwain yn aml at breswylwyr yn cymryd rhan fel gwirfoddolwyr.

Mae dod o hyd i'r cysylltiadau hyn yn hanfodol ar gyfer ymddygiad sy'n 'gollwng' - y syniad y bydd un weithred werdd yn arwain at un arall, gan ddatgloi patrwm o fyw'n fwy cynaliadwy. Mae'n nod allweddol, ond yn un o'r rhai anoddaf i'w gyflawni. Canfu Cronfa Her Hinsawdd Llywodraeth yr Alban, hyd yn oed lle'r oedd prosiectau'n bwriadu ei annog, mai anaml iawn y gweithiodd hyn pan nad oedd yr ymddygiadau a hyrwyddwyd, yn eu llygaid [cyfranogwyr], yn gysylltiedig.⁹⁷

Drwy lunio'r gwaith fel rhan o rywbeth mwy, gall prosiectau helpu i ddatblygu'r cysylltiadau hynny. "Mae gwneud y cysylltiad rhwng tyfu bwyd yn eich gardd a phethau y gallech eu taflu allan yn y pen draw yn eithaf diddorol," esboniodd aelod o Gynllun Rhannu Gardd Caeredin. "Os ydw i'n tyfu pethau yma, dwi'n bendant ddim eisiau ei daflu allan."⁹⁸

Efallai mai cynnwys gwerthoedd pobl a'u hymdeimlad o hunaniaeth yw'r cyfle gorau i greu gollyngiad oherwydd bod pobl am fyw i'r enw da y maent wedi'i sefydlu drostynt eu hunain.⁹⁹ Mae rhannu gwybodaeth a gwneud y sgwrs yn rhan o fywyd bob dydd yn bwysig oherwydd y rôl allweddol sydd gan gyfoedion wrth ysgogi ymddygiad, gan wneud mynd yn wyrdd yn fwy gweladwy a phrif ffrwd.¹⁰⁰

Gall cysylltu camau bach â'r darlun ehangach hefyd helpu pobl i wneud dewisiadau gwyrddach: os bydd rhywun yn arbed arian ar filiau gwresogi ond yn ei wario ar deledu mwy, gallai'r allyriadau ddiddymu'r arbedion gwreiddiol.¹⁰¹

Mae canolbwyntio ar werthoedd yn ffordd o bwysleisio manteision eraill lleihau allyriadau carbon, megis gwell ansawdd aer a mannau gwyrdd, gwell iechyd a lles a chymunedau mwy cysylltiedig. Mae ymgyrchu wedi tueddu i bwysleisio'r negyddol: yr hyn y dylech ei roi i fyny, yr hyn rydym yn ceisio'i atal. Peidiwch â cholli'r pethau cadarnhaol, y cyfle i ddangos sut y gall dewisiadau gwyrddach wella bywyd bob dydd.

2. Harneisio ein hawydd i gysylltu a theimlo teimlad o berthyn

Mae gan gymdogaeth apêl gref i lawer o bobl. Rhannodd **Transition Streets**, a sefydlwyd gan Communities Living Sustainably Dorset, gyngor ar drafnidiaeth, ynni, bwyd a dŵr. Ond cyflwynodd ei hun yn bennaf fel grŵp cymunedol, "cyfle i ddod at ei gilydd a chael sgwrs gyda'ch cymydog."¹⁰²

Gwnaeth y ffocws lleol tynn wahaniaeth gwirioneddol a dysgon nhw fod grwpiau o stryd sengl yn gweithio'n llawer gwell na'r rhai o ardal ehangach. "Byddai llawer o'r cymdogion yn rhedeg i ffwrdd o unrhyw beth a ddisgrifir fel gwyrdd," cyfaddefodd un cyfranogwr, ond roeddent yn cymryd rhan oherwydd bod yr ymdeimlad o gymuned yn apelio atynt. Roedd y cyfuniad o gefnogaeth gan gymheiriaid a gwybodaeth ymarferol yn creu momentwm a brwdfrydedd ac ysbrydolwyd pobl i wneud newidiadau bach, ymarferol. "Rwyf wedi llusgo fy mhibellau, wedi gosod adlewyrchydd y tu ôl i ddau wresogydd, wedi inswleiddio fy ngorchudd llofft, torri fy amser yn y cawod."¹⁰³ Dros chwe mis, arbedodd un grŵp bach o gymdogion £658.66, a disgwylir i'r camau a addawyd arbed £1,626 ychwanegol dros amser.

Drwy gydol y cyfnod, roedd ymdeimlad o ddysgu gyda'i gilydd a chefnogi ei gilydd fel cydradd. Rhoddodd Communities Living Sustainably Dorset ymreolaeth i'w grwpiau; cynhaliwyd eu cyfarfodydd eu hunain a recriwtio eu haelodau eu hunain. Roedd hyn yn eu gwneud yn fwy hunangynhaliol, gyda rhai grwpiau'n parhau i gydweithio ar ôl i'r prosiect ddod i ben.

Profodd grant bach i dreialu **Rhwydwaith Gweithredu Hinsawdd Cymunedau Fife** ffyrdd o feithrin gallu a threialu model o gymorth rhanbarthol y gallai rhwydweithiau tebyg ledled yr Alban ei fabwysiadu, pe bai'n llwyddiannus. Drwy bum cyfarfod rhwydweithio, daethant â 30 o grwpiau cymunedol at ei gilydd i ddysgu oddi wrth ei gilydd a rhwydweithio gyda phartneriaid posibl. Roedd y cyfleoedd syml hyn i gysylltu ag eraill yn eu hardal yn helpu 55% o grwpiau i ddechrau mynd i'r afael â heriau yr oeddent yn eu hwynebu yn eu gwaith. Roedd y manteision yn amrywio o gael sicrwydd bod gwybod bod eraill yn Fife yn gwneud gwaith tebyg, gan rannu heriau a gwybodaeth, yn hwb i forâl [...] nid ydym yn plygio i ffwrdd ar hyn yn unig" a hefyd, "oherwydd y cysylltiadau a wnaed, rydym bellach wedi sefydlu ymddiriedolaeth ddatblygu ac wedi rhoi prosiect cyntaf i ni ganolbwyntio arno."¹⁰⁴ Ymunodd 19 o sefydliadau â'r rhwydwaith, a aeth ymlaen i fod yn rhan o **Bartneriaeth Amgylchedd Fife**, a helpodd i lywodraethu Cyngor Fife a gwaith cyrff eraill yn y sector cyhoeddus ar newid yn yr hinsawdd.

Dywed deiliaid grantiau hefyd, er y gall taflenni ac ymgyrchoedd hysbysebu godi ymwybyddiaeth, nad oes dim yn curo siarad â phobl wyneb yn wyneb. Gall curo drysau, apeliadau personol a'r gair o geg fynd drwodd at bobl nad ydynt yn ymateb i wybodaeth ysgrifenedig. Mae sgwrs yn cynnig cyfle i ofyn cwestiynau, i glywed beth mae prosiect yn ei wneud mewn gwirionedd, a beth y gallai ei wneud i chi'n bersonol.

Gwnewch y sgwrsiau hyn yn rhan o waith arall rydych chi'n ei wneud. Mae ymweld â chartrefi i gynnig cyngor am ddim ar ynni, neu ailddosbarthu bwyd dros ben, yn gyfleoedd i godi ymwybyddiaeth amgylcheddol, rhoi gwybodaeth i bobl am ble i gael cymorth pellach, neu rannu ffyrdd y gallant gymryd rhan yn y prosiect.¹⁰⁵

Gall siarad hefyd baratoi'r ffordd ar gyfer dulliau eraill. Ceisiodd **Woodland Routes to Wellbeing** gyrraedd pobl ar un ystâd leol drwy ddiwrnod recriwtio gwirfoddolwyr. Doedd hynny ddim yn gweithio, ond roedden nhw'n dysgu bod gan bobl lawer mwy o ddiddordeb ynddynt, "mae'r canlyniadau maen nhw'n eu gweld yn digwydd," fel tîm y prosiect yn y gwaith yn y goedwig, a'r cyfle i siarad â nhw am yr hyn roedden nhw'n ei wneud.¹⁰⁶ Daeth un preswlydd at y tîm am dipio anghyfreithlon, gan arwain at gollwng taflenni i recriwtio pobl eraill i helpu i glirio'r goedwig a'r ardal gyfagos. Roeddent yn ffurfio grŵp sbwriel, sydd wedi bod, yn "allweddol i gynnal yr ardal," ac wedi recriwtio pum hyrwyddwyr sbwriel.¹⁰⁷

Downpatrick Men's Shed

3. Defnyddiwch bŵer esiampldda a daliwch i ddangos yr hyn sy'n bosibl

Mae prosiectau wedi dangos bod gweithio ar lefel gymunedol yn ddigon bach i deimlo'n bersonol, ond yn ddigon mawr i gael effaith. Mae newidiadau unigol yn adio cymaint yn gyflymach pan fydd grŵp yn eu gwneud. Ond nid yw hyn yn ymwneud â chynyddu niferoedd yn unig, gall hefyd ymwneud â chipio stereoteipiau a sinigiaeth a helpu pobl i ddatblygu hyder a hunan-gred.

"Mae gan rai pobl y meddylfryd; os mai fi sy'n gwneud hynny, nid yw'n mynd i wneud gwahaniaeth enfawr, felly pam ei wneud?" esboniodd gyfranogwr yn Sustainable Sunderland. "Gall bod yn wahanol fod yn rhwystr cymdeithasol [...] Mae pobl yn feirniadol, cewch eich galw allan am [er enghraifft] ddewis sbwriel [...] Mae cymuned dda yn glynu at ei gilydd, felly os bydd rhywun yn gwneud pethau, mae eraill yn dilyn." ¹⁰⁸

Mae deiliaid grantiau wedi canfod mai pwysleisio'r rhesymau moesol a chymdeithasol dros weithredu, tra'n dangos ffyrdd ymarferol o'i wneud, yw'r mwyaf tebygol o arwain at weithredu.¹⁰⁹ Dywedodd y cyfranogwyr mai un o gyflawniadau mwyaf PACT Manor House oedd y ffordd y mae'n gwella eu hymdeimlad o berthyn, o gymuned. "Rydych chi'n dechrau ar bethau bach, ond mae'n cael effaith ar bobl eraill," esboniodd un, "rydym i gyd yn gefnogwyr PACT, rydym i gyd yn gwneud pethau gyda'n gilydd." Er bod ffyrdd o arbed arian yn ddeniadol, "gweithio gyda'n gilydd ar gyfer nod a rennir fu'r sbardun mwyaf i

newid ymddygiad." Fel y dywedodd un preswlydd, "Rwyf wedi dysgu y gallaf wneud gwahaniaeth... y gallwn wneud gwahaniaeth."¹¹⁰

Meithrinodd prosiect Growing Resilience **Social Farms and Gardens** yng Ngogledd Iwerddon, "ddatblygiad cydberthnasau ymddiriedus a dwyochrog," a helpodd pobl i fagu hyder i gymryd eu camau cyntaf. "Roedd y gefnogaeth gan y grwpiau eraill yn ei gwneud hi'n haws ei phrofi, cynulleidfa dyner. Hyd yn oed ar ôl i ni ei wneud, roeddem yn sgwrsio am sut y gallem ei wneud yn wahanol." Erbyn y diwedd roedd y pendantrwydd newydd hwn wedi dod yn gymhellant ynddo'i hun, "Nid oes angen i ni ddilyn tueddiadau/y dorf ac ati. Pan fydd gennym syniad da, dylem ei wneud." ¹¹¹

Canfu Sustainable Sunderland, er bod busnesau am ymgysylltu â materion amgylcheddol, "nad ydynt bob amser ar frig eu rhestr flaenoriaethau, nac yn agos at y brig. Roedd hwn yn fater enfawr i sefydliadau llai yr oedd eu helw bach yn eu hatal rhag cymryd rhan." Roedd yn rhaid i sefydliadau VCS ganolbwyntio ar "gadw adeilad ar agor, talu staff a chodi arian ar gyfer gwaith prosiect. Mae cynaliadwyedd amgylcheddol a materion gwyrdd yn chwalu'r drefn bwysigrwydd."¹¹² Yr her yw dod o hyd i ffyrdd o ymgorffori'r materion hynny mewn bywyd bob dydd.

Peilot Ychwanegiadau Gweithredu Hinsawdd

Er mwyn cefnogi ein deiliaid grantiau yng Nghymru i fod yn fwy cynaliadwy rydym wedi treialu grantiau a ychwanegu at grantiau gwyrdd. Gan weithio gyda phartneriaid **Adfywio Cymru** ac **Asiantaeth Ynni Hafren Gwy**, mae prosiectau'n datblygu cynlluniau gweithredu, ac mae Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol yn darparu £10,000 ychwanegol ymlaen llaw i gefnogi'r treuliau o fod yn wyrddach.¹¹³ Mae'r grantiau hyn wedi talu am ystod eang o bethau, o bwyntiau gwefru trydan, paneli solar a thermostatau, i astudiaethau dichonoldeb lleol, perllannau a rhandiroedd.

O ganlyniad, mae deuddeg o'r prosiectau adeiladu a gefnogir gan **Gymunedau Cynaliadwy Cymru** wedi amcangyfrif eu cynilion blynyddol ar 236,049 cilowat o oriau - gostyngiad

o 56 tonnall mewn CO2, ac arbedion cost o £13,487. Mae eraill, fel **Growing Space**, wedi cynnwys 40 o bobl ag anableddau iechyd meddwl neu ddysgu mewn gweithgareddau lleihau carbon.

Cawsom wybod nad oes angen unrhyw anogaeth wirioneddol ar ddeiliaid grantiau i gymryd rhan, ond mae mynediad at gyngor diduedd yn bwysig iawn fel bod prosiectau, "yn gallu bod yn hyderus ein bod yn mynd i'r afael â'r meysydd pwysicaf a bod y dyfynbris yr oeddem yn eu cael yn rhesymol a gan gwmnïau ag enw da." Roedd elusennau'n gwerthfawrogi'r grantiau oherwydd, heb yr arian ychwanegol, ychydig oedd yn teimlo y gallant dalu am weithgareddau fel y rhain neu eu blaenoriaethu. Yn gyffredinol, rydym wedi dysgu y byddai cynnig symiau mwy a ffenestr hirach i'w wario ynddo yn helpu mentrau tebyg i gael mwy fyth o effaith.¹¹⁴

Grŵp Cymunedol Cooper's Wood and Field

Mae'n haws gweithredu pan fydd eich dewisiadau'n glir, yn syml ac yn cyd-fynd â'ch sefyllfa. Mae dangos i bobl sut i wneud rhywbeth yn fwy effeithiol na dim ond dweud wrthynt – yn enwedig os bydd hyn yn digwydd yn eu cartref neu fusnes eu hunain. Drwy ymweld â phobl, gall prosiectau wneud newidiadau yn y fan a'r lle, nodi problemau posibl a thynnu sylw at y cynghorion a fydd fwyaf defnyddiol ym mhob achos.

Mae ailadrodd ymweliadau yn cefnogi ac yn atgyfnerthu newid. Mae'n cymryd amser i ffurfio arfer newydd, ac mae pobl yn fwy tebygol o gadw at eu haddewidion os ydyn nhw'n meddwl y bydd rhywun yn gwirio sut maen nhw'n gwneud. Mae ail ymweliad yn gyfle i wirio rhwystrau posibl a rhoi cyfle i bobl roi cynnig arall ar newidiadau pellach – neu roi cynnig arall arni gyda'r hyn nad yw wedi gweithio y tro cyntaf. Canfu Manor House PACT fod ymweliadau dilynol, "yn hynod effeithiol o ran gweld a mynd i'r afael â phroblemau," gan gyfrifo bod y 363 o gartrefi yr ymwelwyd â nhw ddwywaith mewn blwyddyn wedi arbed £179 yr un ar gyfartaledd.¹¹⁵

Mae rhai prosiectau wedi ceisio symleiddio dewisiadau pobl drwy gategoreiddio eu hopsiynau fel rhai "haws" (diffodd goleuadau), neu 'caletach' (gan ddefnyddio'r car yn llai neu ddisodli bwyleri aneffeithlon). Nid oedd y gwahaniaethau hyn yn sefyll yn ymarferol oherwydd bod gwahanol bobl yn ei chael yn hawdd neu'n anodd gwneud pethau gwahanol. A daeth yn amlwg, drwy wneud rhagdybiaethau am yr hyn yr hoffai pobl ei wneud, fod prosiectau'n dylanwadu ar y canlyniadau. Daeth y trobwynt pan wnaethant ddisodli'r rhengoedd hyn gyda'r arbedion carbon posibl ar gyfer pob cam gweithredu. Pan allai pobl weld yr effaith y byddai eu penderfyniadau'n ei chael, gwnaethant roi'r gorau i ddewis opsiynau a oedd yn arbed llai o garbon. O ystyried y wybodaeth gywir, pobl a dargedodd yr effaith fwyaf.¹¹⁶

Mae gan y grwpiau presennol gryfderau a chysylltiadau adeiledig, felly mae'n bwysig gwneud y gorau ohonynt. Gall cynnwys ymddygiad ecogyfeillgar yn yr hyn y mae'r gymuned eisoes yn ei werth, yn hytrach na cheisio gorfodi rhywbeth o'r tu allan, gyrraedd nifer fwy o bobl a thu hwnt i 'wynebau arferol' y mudiad gwyrdd.

Ar ei symlaf, gall hyn fod yn ffordd o gael y gair allan, er enghraifft drwy ofyn i gonsortia neu grŵp cymunedol lleol hyrwyddo prosiect, neu drwy ofyn i grwpiau neu fusnesau ymrwymo i weithredu ar y cyd. Opsiwn arall yw datblygu partneriaethau tymor hwy, lle mae un ochr yn cynnig arbenigedd gwyrdd tra bo'r llall yn dod â sylfaen cleientiaid newydd, gyda gwybodaeth am anghenion a blaenoriaethau eu defnyddwyr gwasanaeth. Lle ymddiriedir grwpiau partner eisoes, maent yn rhoi pwysau a hygrededd i'r cyngor amgylcheddol.

"Byddai'n cymryd hydoedd i ni [adeiladu'r ymddiriedaeth honno]," esbonia Mark Fishpool o Ddinas Amgylchedd Middlesbrough, sydd wedi datblygu rhwydwaith o bartneriaid ar draws y dref. "A pham fyddech chi, pan fydd rhywun yno'n barod?" Gan weithio gyda grwpiau buddiannau cymunedol, mae MEC yn eu helpu i ddatblygu eu hadnoddau, "felly mae ganddynt y gallu wedyn i fwrw ymlaen a recriwtio o'u cymuned a chyflawni ar ein rhan." Mae cyd-ddylunio'r gwaith yn sicrhau ei fod yn diwallu anghenion y ddau sefydliad.¹¹⁷

4. Gwnewch yn ddiriaethol: mesur a dangos y gwahaniaeth rydych yn ei wneud

Cipolwg allweddol arall yw pwysigrwydd gwneud newidiadau'n weladwy a dangos eu cysylltiad clir â bywyd cymunedol, neu effaith arno. Canfu **The Centre for Sustainable Energy** y gallai annog pobl i gynyddu eu hinswleiddio atig wneud yr arbedion carbon mwyaf – ond byddai gosod panel solar ar ysgol leol yn gwneud llawer mwy i godi ymwybyddiaeth.¹¹⁸

Mae enillion cyflym, newid gweladwy a chydabyddiaeth o'r hyn rydych wedi'i gyflawni yn ysgogwyr da gan eu bod yn gwneud pethau'n goncrit, gan adrodd stori gadarnhaol am newid. Mae teimlo eich bod wedi gwneud gwahaniaeth hefyd yn grymuso. A gall dangos yr hyn rydych wedi'i wneud ddyblu ei werth drwy gymell eraill a thynnu mwy o sylw a chefnogaeth. Gall rhannu llwyddiannau olygu popeth o ddangos a dathlu cynnydd wrth fynd, i ddod o hyd i ffyrdd o gofnodi cynnydd llai gweladwy neu ddiriaethol fel lleihau allyriadau carbon.

Cynhaliwyd y gwaith o adeiladu Greenway Cymuned Connswater rhwng 2013 a 2017, ond gwnaeth cynllunwyr yn siŵr y gallai pobl elwa o'r gwaith cyn gynted â phosibl. Wrth i bob rhan o'r parc gael ei chwblhau, fe'i hagogwyd i'r cyhoedd, "fel y gallai pobl leol ddefnyddio'r cyfleuster a gweld yn gyflym beth oedd y prosiect yn anelu at ei gyflawni."¹¹⁹ O fewn pedwar mis cyntaf y gwaith adeiladu, agorodd y Greenway bont newydd fawr a llwybr coetir. Lanswyd gyda digwyddiadau cyhoeddus mawr – seremoni enwi a gŵyl – a gynlluniwyd i hyrwyddo'r Greenway, ei glymu i ffynonellau balchder lleol, a dangos sut y gallai'r gymuned ei defnyddio.¹²⁰

Mae rhannu cyflawniad yn anoddach pan fydd eich canlyniadau'n llai diriaethol. Gall gwaith ar yr hinsawdd fod yn arbennig o heriol: sut ydych chi'n dathlu newidiadau na allwch eu gweld na'u cyffwrdd, fel allyriadau is? Mae ein deiliaid grantiau wedi dod o hyd i ffyrdd o ddychmygu neu fesur y gwahaniaeth y maent wedi'i wneud, gan helpu pobl i ddeall yr hyn y maent wedi'i gyflawni.

Dychmygwch ef

“Un o'r prif heriau, yn benodol os ystyriwch y defnydd o ynni yn y cartref, yw'r cysyniadau anodd hyn, fel – 'Sut olwg sydd ar chwe tunnell o garbon deuocsid?' Rydym yn defnyddio hyn fel y ffigur cyfartalog ar gyfer pobl ym Mlaenau. A beth ydyw – os gallech ei weld - yn cyfateb i falŵn aer poeth sy'n sownd i bob annedd.” Y Dref Werdd .”

Y Dref Werdd¹²¹

Gall dod o hyd i ffyrdd o fesur arbedion carbon roi ymdeimlad o reolaeth ac asiantaeth. Canfu'r Ganolfan Ynni Cynaliadwy fod 'allbynnau mesuradwy' yn ffordd effeithiol o ysgogi newid, gyda grwpiau cymunedol yn pwysleisio, "pwysigrwydd monitro a rhoi cyhoeddusrwydd i effaith y camau gweithredu."¹²² Yn ogystal â rhannu llwyddiannau, gall hyn fod yn ffordd o ledaenu ymwybyddiaeth o'r mater, ac o'r hyn y gellir ei wneud i fynd i'r afael ag ef.

Mae'n bwysig dod o hyd i'r lefel gywir o fesur. Canfu Cronfa Her Hinsawdd Llywodraeth yr Alban y gallai cyfrifo arbedion carbon fod yn broses heriol, gymhleth a dryslyd.¹²³ Er y gall targedau fod yn ysgogol, canfu rhai grwpiau fod cofnodi cynnydd yn peri straen. Gyda chymaint o wahanol offer a chyfrifanellau ar gael, gall y dewis fod yn drysu. Mae rhai systemau mesur yn gofyn am lawer o fewnbynnau a chyfrifiadau; eraill yn symlach, ond yn llai cywir.

Er bod arbedion carbon yn bwysig, mae gan grwpiau cymunedol flaenoriaethau eraill yn aml, megis codi ymwybyddiaeth neu rymuso pobl. Nid oes neb am dreulio mwy o amser ar recordio nag ar wneud y gwaith mewn gwirionedd. Mae angen i brosiectau a cyllidwyr fod yn realistig ynghylch pa systemau mesur a allai fod ar gael ac yn briodol. Efallai na fydd angen lefelau mesur cadarn prosiect ymchwil gwyddonol ar gerrig milltir ysgogol grŵp cymunedol.

Gosododd **Dorset Community Energy** baneli solar ar 12 ysgol a phedwar adeilad cymunedol.¹²⁴ Bydd ysgolion sy'n cymryd rhan yn arbed tua £600,000 dros gyfnod o 20 mlynedd, yn ogystal ag arbed 3,000 tonn o CO₂. Maent wedi defnyddio'r paneli fel adnodd addysgol ac wedi gosod arddangosfeydd clyfar yng nghyntedd mynediad pob ysgol, fel y gall disgyblion, staff ac ymwelwyr ddysgu am yr egni y maent yn ei gynhyrchu.¹²⁵

Gwyddom y gall cymhellion gael effaith tymor byr ond efallai na fyddant yn cyfrannu at newid hirdymor.¹²⁶ Arweiniodd system tariff bwydo i mewn y llywodraeth, a oedd yn talu deiliaid grant am yr ynni a gynhyrchwyd ganddynt o baneli solar, at ffyniant mewn gosodiadau; ond daeth hyn i ben pan ddaeth y tariffau i ben.¹²⁷ Awgryma astudiaethau hefyd nad yw gwobrau ariannol ond yn annog pobl i ymddwyn yn wahanol tra bo'r cymhelliad yn para, a dim ond am y camau a fydd yn arbed arian iddynt.¹²⁸

Gallwch leihau'r risg hon drwy gyflwyno arbedion ariannol fel rhan o drafodaeth fwy sy'n adeiladu llythrennedd carbon ac sy'n gwneud y cysylltiad rhwng costau is a diogelu'r amgylchedd. Cydnabod hefyd y bydd angen i chi deilwra negeseuon ar gyfer gwahanol gynulleidfaoedd. Mae **Bright Green Business** ynparu myfyrwyr amgylcheddol â deiliaid grantiau ar gyfer lleoliadau 10 wythnos. Canfuwyd bod byrddau a phwyllgorau wedi ymateb yn gryf i fanteision ariannol gwneud newidiadau ecologyfeillgar, ond wrth siarad â'r gymuned ehangach, roedd yn well siarad am sut y byddai newid o fudd iddynt hwy neu eu hardal.¹²⁹

Pan allwch fesur yr hyn rydych chi'n ei wneud, mae'n haws gosod targedau. Mae'r rhaglen **Building Better Opportunities (BBO)** buddsoddiad mawr gyda Chlaf Gymdeithasol Ewrop (ESF) i fynd i'r afael ag achosion sylfaenol tlodi a sbarduno swyddi a thwf lleol - yn gofyn i bob deiliad grant greu polisi datblygu cynaliadwy a chofnodi eu cynnydd. Mae'n ffordd o ddangos nad ar gyfer prosiectau gwyrdd yn unig y mae gweithredu amgylcheddol, ond i bawb. Roedd y bar ar gyfer tystiolaeth wedi'i osod yn eithaf isel yn fwriadol, gan ei fod wedi'i gynllunio i fod yn ofyniad sylfaenol y gall pawb ei gyfarfod, gydag anogaeth i fynd ymhellach os gallant. Rhaid i brosiectau adrodd bob chwarter, ond mae hyblygrwydd o ran lefel y cofnodi a gweithredu. Gofynnwn i ddeiliaid grantiau BBO ystyried pa feysydd y gallant ganolbwyntio arnynt, gyda llinellau sylfaen syml fel man cychwyn ar gyfer gwelliant parhaus.¹³⁰ Mae hyn yn gwarantu bod pob un o'r 132 prosiect yn cymryd rhan.

Gall gosod targedau hefyd helpu i gadw'r momentwm, rhoi ymdeimlad clir o'r hyn rydych yn anelu ato a'i wneud yn hwyl. Gall cystadleuaeth iach atgyfnerthu newid. O fewn eich sefydliad, ceisiwch olrhain faint o wastraff sy'n mynd i safleoedd tirlenwi mewn saith niwrnod, yna gweld a allwch wneud yn well yr wythnos nesaf. Creu tabl i gymharu perfformiad gwahanol fentrau gwyrdd, i weld ble rydych chi wedi gwneud y lles mwyaf, a ble gallech chi wneud yn well. Neu cysylltwch â sefydliadau eraill yn eich ardal ac awgrymu cystadleuaeth: allwch chi roi'r gorau i'r gynghrair werdd leol?¹³¹

Gallwch wneud gêm o ddigwyddiadau untro hefyd. Ar gyfer prosiectau gwyrdd - sy'n dod o hyd i ffyrdd o ychwanegu planhigion at gymdogaeth drefol, fel blychau ffenestri a phlannu fertigol - ewch â'r gymuned i gymryd rhan, gweld pwy all orffen eu planhigyn yn gyntaf. Mae'n ffordd ddidrafferth o wneud y broses yn gyflymach, ac i gael pobl i fuddsoddi yn y canlyniadau.

Mae'r newid y mae ein deiliaid grantiau wedi'i greu yn rhywbeth i'w ddatlu. Mae rhannu'n ffordd o wobrwyo eu gwaith caled. Boed hynny drwy ddweud wrth bobl am fan gwyrdd newydd, neu eu herio i ailgylchu mwy, gall fod yn ffordd o ysbrydoli mwy o bobl i ymuno â'r achos.

Lansiad Cronfa Gweithredu Hinsawdd

5. Creu rhwydwaith o eiriolwyr a phobl brwdfrydig

Mae creu cefnogwyr a 'cheerleaders' wedi helpu deiliaid grantiau i rannu gwybodaeth a newid meddylfryd, gan gael pobl i fuddsoddi yn llwyddiant parhaus eu gwaith. Gall ysbrydoli unigolion helpu i wthio newid - yn anffurfiol neu fel rhan o rôl sy'n bodoli eisoes.

Er enghraifft, gall hyrwyddwyr o blith staff a gwirfoddolwyr fod yn ffordd hawdd o feithrin gwerthoedd gwyrdd ar draws sefydliad ehangach, comisiynodd **Building Futures**, prosiect Adeiladu Cyfleoedd Gwell yn Swydd Buckingham, archwiliad annibynnol a oedd yn canmol eu cynnydd o ran datblygu polisiau a gweithdrefnau amgylcheddol newydd. Awgrymodd mai eu cam nesaf gorau fyddai cael eu staff i ymuno, gan gynnwys penodi hyrwyddwyr gwyrdd i helpu pobl i newid eu hymddygiad.¹³²

Mae eraill wedi canfod y gall dod â rhywun o'r tu allan i mewn gynnig arbenigedd arbenigol neu lygaid ffres. Yn yr Alban, teilwra myfyrwyr Bright Green Business eu hymagwedd at anghenion a buddiannau'r sefydliad lletyol; rhan allweddol o lwyddiant y rhaglen. Gallent wedyn gynnig atebion penodol, o sut i arbed dŵr ac ynni, i awgrymiadau ar ymgysylltu â thrigolion lleol drwy'r cyfryngau cymdeithasol. Nid yn unig y daeth y myfyrwyr â brwdfrydedd, roeddent yn helpu elusennau i gael gafael ar adnoddau am ddim nad oeddent yn ymwybodol ohonynt, fel archwiliadau ynni, i helpu i leihau eu costau. Yn fwy na hynny, cynhaliwyd ystod eang o hyfforddiant a gweithdai staff, gan helpu i wneud newidiadau ar ôl i'r lleoliad ddod i ben. Nododd pob sefydliad effaith amgylcheddol gadarnhaol o ganlyniad i'r lleoliad, a nododd pob un ohonynt gynydd yn ymwybyddiaeth staff o faterion amgylcheddol hefyd. Dywedodd pum sefydliad eu bod wedi lleihau eu defnydd o ynni ac wedi arbed arian.¹³³

Alley Pals

Mae personoliaeth yn gwneud gwahaniaeth mawr pan fyddwch chi'n ceisio ysgogi a chymell eraill. P'un a ydych yn penodi rhywun o'r tu mewn i'r gymuned, neu ymgynghorydd allanol, mae'n bwysig paru'r person â'r rôl. Mae'r model Busnes Gwyrdd Disglair yn cymryd gofal mawr dros y dewis o ymgeiswyr ar gyfer ei leoliadau myfyrwyr. Gan weithio gyda'r sefydliad sy'n lletya, mae'n nodi anghenion, nodau a therfynau'r lleoliad, gan ddarparu rhestr fer o ymgeiswyr i'r gwesteigr gyfsweld a gwneud y dewis terfynol. Mae hyn yn helpu i ddod o hyd i'r ffit orau.¹³⁴

Ond, mae'n cymryd amser i ffurfio arferion ac, weithiau, i oresgyn ymwrthedd. Cynhaliodd Furniture Plus fyfyrwr Busnes Gwyrdd Disglair a oedd yn bwriadu gwella cyfraddau ailgylchu. Er mwyn annog pobl i fynd â'u gwastraff i un o'r pwyntiau ailgylchu newydd, symudodd basgedi sbwriel y gegin, dim ond i ganfod bod staff yn dal i greu eu biniau gwneuthuriad eu hunain. Roedd yn dyfalbarhau ac, "ar ôl atgoffa cyson ac ymgysylltu â staff, ataliodd hyn a chynyddodd cyfraddau ailgylchu." O fewn wythnosau, daeth y system newydd yn arfer, a dechreuodd pobl deimlo balchder wrth gymryd camau cadarnhaol.

Gallai 'atgoffa cyson' deimlo mor hawdd fel nagio, felly mae'n bwysig dod o hyd i hyrwyddwyr sy'n gallu ysgogi pobl, yn hytrach na rhoi eu cefnau i fyny. O brosiectau eraill, rydym wedi clywed ei bod yn bwysig gwylio am wrthdaro personoliaeth. Os yw un o fabwysiadwyr cynnar eich cymuned ar delerau gwael gyda'r cymdogion, gallai hynny annog eraill i beidio â chymryd rhan. Byddwch yn ymwybodol o ddynameg leol, a gwnewch yn siŵr nad ydyn nhw'n tanseilio eich negeseuon.

Mae ymgynghorwyr Adfywio Cymru wedi'u lleoli mewn sefydliadau trydydd sector ac yn defnyddio rhwydwaith o gynghorwyr cymheiriaid i wneud eu cyngor. Mae'r model hwn yn helpu i adeiladu rhwydwaith lleol o wybodaeth, ac mae ganddo bwysau lleisiau, pobl a sefydliadau sydd eisoes wedi'u sefydlu yn y gymuned.

Cafodd rhwydwaith Hyrwyddwyr Gwyrdd Cronfa Gymunedol y Lotter Cenedlaethol ei hun ei adfywio gan niferoedd cynyddol, cefnogaeth benodol gan reolwyr a chyfarfodydd rheolaidd ar gyfer cyd-gymorth ac i rannu awgrymiadau.¹³⁵

Menter Iaith Fflint a Wrecsam

6. Cymryd camau gweithredol i fod yn amrywiol ac yn gynhwysol

Pan ddaeth Bryste yn Brifddinas Werdd Ewropeaidd gyntaf y DU, esbonia Jasmine Ketibuah-Foley o **Green & Black Ambassadors**,¹³⁶ "gallai ddod o hyd i bron ddim modelau rôl du neu frown i edrych i fyny iddynt."¹³⁷ Roedd Bryste, "yn ceisio bod yn gynaliadwy iawn, ond nid oedd mewn gwirionedd yn ymgysylltu â chymunedau eraill yn y sgysiau hynny."¹³⁸ Nod y prosiect Llysgenhadon Gwyrdd a Du oedd newid hynny, gyda'r nod o dalu, hyfforddi a chefnogi cenhedlaeth newydd o arweinwyr amgylcheddol o gefndiroedd Pobl Dduon, Asiaidd a lleiafrifoedd ethnig (BAME).

Mae arallgyfeirio'r mudiad yn golygu cynnwys mwy o bobl – ond mae hefyd yn golygu cydnabod a chefnogi mwy o'r gwaith sy'n digwydd eisoes. Canfu ymchwil gan y Llysgenhadon Gwyrdd a Du nad oedd y canfyddiad nad oedd BAME Bristolians yn cymryd rhan mewn gweithgareddau 'gwyrdd' yn wir. Yn wir, roedd llawer o bobl wedi byw bywydau 'gwyrdd' iawn ers amser maith," ond nid oedd y mudiad amgylcheddol prif ffrwd wedi talu sylw. Mae'r Llysgenhadon yn dadlau bod angen i'r ddinas wneud mwy i ddeall ei chymunedau amrywiol, ac i gydnabod eu cyfraniadau.¹³⁹

Mae **Women Connect First** yn gweithio i rymuso menywod o gymunedau Pobl Dduon a lleiafrifoedd ethnig yng Nghaerdydd a De-ddwyrain Cymru. Canolbwyntiwyd ar addysg fel ffordd o newid a cynhaliwyd mis o weithdai rhyngweithiol am yr amgylchedd a digwyddiad i fenywod rannu eu profiadau â newid yn yr hinsawdd a sut y mae wedi effeithio ar eu bywydau a'u gwledydd cartref. Aethant ymlaen i droi hyn yn weithredu, gan greu gardd gymunedol fel y gallai menywod ddysgu sgiliau garddio, a thyfu bwyd ar gyfer Caffi'r Byd Cymru. Maent yn annog defnydd lleol yn benodol fel ffordd o gyfrannu at fynd i'r afael â newid yn yr hinsawdd.

Dywed pobl eraill y gall fod yn anodd gwneud dewisiadau eco-gyfeillgar ar incwm isel. Ac mae ymchwil yn dangos bod y 10% cyfoethocaf o aelwydydd yn cynhyrchu tair gwaith cymaint o CO2 â'r rhai o'r 10% tlotaf. Ar gyfer trafniadaeth, mae'r gwahaniaeth rhwng saith ac wyth gwaith, a deg gwaith yn fawr.¹⁴⁰ Gwnaeth Bright Green Business yn siŵr bod gan eu myfyrwyr rywun i'w cefnogi o fewn eu cwmni lletyol, yn ogystal â mentora amgylcheddol o'r tu allan. Talodd y prosiect gyflog byw i fyfyrwyr, tra bod cwmnïau cynhaliol yn cynnig llety. Mae hyn yn bwysig, oherwydd pan fydd y gwaith yn ddi-dâl, gall gael ei dominyddu gan leisiau cefnog - y rhai sy'n gallu fforddio cymryd rhan. Ac mae pobl yn llai tebygol o ymuno â mudiad nad yw'n ymddangos fel pe bai'n cynnwys pobl fel nhw, nac i gydnabod eu pryderon.

Mae mynd ati i chwalu rhwystrau ymarferol eraill yn bwysig hefyd. Dylai lleoliadau fod yn agored i bawb ac yn hygyrch i bobl ag anableddau a thrafnidiaeth gyhoeddus. Mae hyn yn arbennig o bwysig ar gyfer sesiynau ymarferol neu wrth ddefnyddio lleoliadau awyr agored. Yn Ynysybwl, mae **Vision for our Valley** yn cynnal gweithgareddau yn y goedwig, ond mae'n sicrhau bod cyfleusterau a thrafnidiaeth ar gael fel y gellir eu cyrraedd yn hawdd.¹⁴¹ Mae staff hyfforddedig yno i gefnogi pobl â phryder neu faterion iechyd meddwl, ac mae cyhoeddusrwydd a deunyddiau marchnata yn ddwyieithog ac yn annog siaradwyr Cymraeg i ddefnyddio a hyrwyddo'r iaith a'r prosiect.¹⁴²

Gall dosbarthiadau â thenau amgylcheddol yn Saesneg ar gyfer siaradwyr ieithoedd eraill (ESOL) ddod â manteision dwbl gan eu bod yn ffordd o rannu gwybodaeth ymarferol, yn ogystal â gwella sgiliau iaith a chyrraedd gwahanol aelodau o'r gymuned. Dysgodd cyfranogwyr ESOL Sustainable Sunderland i fesur eu hól troed carbon eu hunain ac ym Middlesbrough, dysgodd dosbarthiadau sgiliau ymarferol a'r termau Saesneg ar eu cyfer. Roedd y pynciau'n cynnwys garddio, effeithlonrwydd ynni a beicio. "Profodd hynny'n effeithiol iawn, oherwydd ei fod yn diwallu'r angen gwirioneddol am wella sgiliau iaith, ond hefyd, 'Gallaf reoli fy system wresogi', neu 'Gallaf reidio beic'."¹⁴³

Meddwl yn gynhwysol

Meddyliwch am y newidiadau rydych chi'n eu hyrwyddo, ac a ydyn nhw'n gweithio i bawb. Mae gwelld plastig wedi dod yn symbol o ddiwylliant tafladwy, ond gallant fod yn gymorth anabledd hanfodol. Nododd gweithredydd hawliau anabledd Penny Pepper, "Mae angen gwelld arnaf sy'n plygu, rhai sy'n gallu delio â phob diod, gan gynnwys meddyginiaeth, a phob tymheredd [...] fydd hynny ddim yn peri i mi dagu na bod yn anodd i mi ei gadw yn fy ngheg."¹⁴⁴

7. Byddwch yn onest am yr hyn sydd a sydd ddim yn effeithiol

Roedd prosiect **Eco-Schools** Cymunedau sy'n Byw'n Gynaliadwy Dorset yn rhan o raglen ryngwladol i godi ymwybyddiaeth amgylcheddol, gwella amgylchedd yr ysgol a chreu arbedion ariannol. Llwyddodd Keep Britain Tidy i reoli'r prosiect Ymddiriedolaeth Tir Cymunedol ledled y DU a grymuso disgyblion i arwain eu hysgol, tra'n cynnwys rhieni a'r gymuned ehangach.

Datblygodd pobl ifanc gynlluniau gweithredu i wella perfformiad eu hysgol o ran ynni, gwastraff ac ailgylchu.¹⁴⁵ Yn Dorchester, gostyngodd Ysgol Gyntaf Gatholig y Santes Fair 15% o drydan. Ar draws 12 ysgol a gymerodd ran, roedd ailgylchu bron wedi treblu, tra bod diwrnodau 'diffodd' yn lleihau'r defnydd o ynni hyd at 50%.¹⁴⁶

Roedd y plant hefyd yn gweithio i ddylanwadu ar ymddygiad oedolion, gartref ac yn yr ystafell ddosbarth. Roedd Eco-dîm y Santes Fair yn monitro goleuadau a adawyd ymlaen mewn ystafelloedd dosbarth gwag, gan adael 'splat' lle cawsant wastraffu ynni. "Does neb eisiau 'splat' coch ar eu bwrdd gwyn!"¹⁴⁷

Dywed deiliaid grantiau eraill wrthym fod gweithio gyda phlant yn dod â llawer o ewyllys da, yn enwedig gan gynulleidfaoedd teuluol. Gweithiodd Woodland Routes to Wellbeing gyda'r ysgol gynradd leol i godi ymwybyddiaeth. Gwnaeth y plant fodel o'r coetir, a ddenodd lawer o ddiddordeb pan oeddent yn ei arddangos mewn archfarchnad leol, gyda mwy o bobl yn gwirfoddoli o ganlyniad.¹⁴⁸

Ysgol Longstone

Fodd bynnag, canfu eraill fod cyfyngiadau ar bŵer plant i ddylanwadu ar brosiectau cyffredinol Cymunedau sy'n Byw'n Gynaliadwy a chanfu prosiectau cyffredinol Cymunedau sy'n Byw'n Gynaliadwy mai gweithio'n uniongyrchol gyda rhieni oedd yn debygol o gael yr effaith fwyaf ar eu hymddygiad.¹⁴⁹

Mae deiliaid grantiau hefyd wedi canfod ei fod yn helpu i fod yn annibynnol o'r llywodraeth. Mae gan gynghorau lleol rôl enfawr i'w chwarae o ran gwella cynaliadwyedd, ond weithiau ysgogi teimpladau cymysg. Gall preswylwyr fod yn wyliadwrus ynghylch gwiriadau ar fudd-daliadau neu statws cyfreithiol, gan eu gwneud yn llai tebygol o ymateb i swyddogion. Canfu Manor House PACT fod deiliaid grant yn fwy tebygol o wahodd staff y tu mewn unwaith y gwyddent nad oeddent yn dod o'r cyngor.¹⁵⁰

Mae cydnabod bod cyfyngiadau ar yr hyn y gall unigolion ddylanwadu arno yn bwysig er mwyn parhau i gymryd rhan hefyd. "Ar ryw adeg, mae'n rhaid gwneud penderfyniadau amhoblogaidd," esbonia Mark Fishpool o Ddinas Amgylchedd Middlesbrough. "Heb newidiadau gwirioneddol ar lefel polisi, ni all unigolion newid, oherwydd nid yw'r system yn caniatáu iddynt. Rwy'n beicio 5,000 o filltiroedd y flwyddyn. [Ond] Mae gen i gar o hyd – pan oedd y plant yn fach, doedd gennym ni ddim dewis."¹⁵¹

Mae cynnal eich gwaith yn bwysig hefyd ac er y gall prosiectau cryf ac unigolion ysbrydoledig helpu eraill i newid eu hymddygiad, mae perygl y bydd diddordeb yn crwydro unwaith y bydd y prosiect cychwynnol wedi dod i ben, neu os bydd yr hyrwyddwr yn symud ymlaen. Pan fydd Prosiect Ailgylchu Coedwigoedd yn dechrau prosiect gwyrdd, gan ddod â phlannu i ardal drefol, maent hefyd yn gweithio i feithrin perchnogaeth ymhlith y gymuned. Mae gofyn i wirfoddolwyr helpu i blannu a dyfrio yn annog balchder cymunedol, tra'n paratoi pobl ar gyfer gwaith cynnal a chadw parhaus. Os byddwch yn sefydlu grwpiau, bydd pobl yn gallu helpu ei gilydd. "Mae'n ymwneud â dod o hyd i'r model hwnnw lle mae rhywun yn cymryd perchnogaeth, i'r graddau y gallant ei gario wedyn."¹⁵²

Mae gweithgareddau yn fwyaf tebygol o barhau lle ceir ymdeimlad o barhad: sefydliad lletyol newydd, aelodau ymroddedig o'r grŵp a fydd yn bwrw ymlaen â'r gwaith, neu rywbeth corfforol, fel offer a ddarperir gan y prosiect.¹⁵³

Mae awydd pwerus am newid amgylcheddol. Fel y dengys gwaith ein deiliaid grantiau, gall gweithredu cymunedol sicrhau effaith wirioneddol a chyd-fanteision pwysig: gwella iechyd a lles, cryfhau balchder cymunedol a chefnogi hyfforddiant a swyddi.

Rydym wedi gweld pa mor effeithiol y gall gwaith ar raddfa gymunedol fod, gan rymuso ar lefel unigol ond yn ddigon mawr i wneud gwahaniaeth. Mae'n cynnig atebion personol i rywbeth a all ymddangos yn frawychus o fawr a haniaethol. Ac eto, rydym hefyd wedi gweld bod angen cymorth allanol ar y gwaith. Gall cymunedau arwain ac ysbrydoli newid ymddygiad, ond mae arnynt angen y seilwaith cywir o hyd.

Serch hynny, mae ein deiliaid grantiau wedi dangos pŵer stori gadarnhaol: yr hyn y gallwn ei gyflawni gyda'n gilydd a sut y gall wneud bywyd yn well. Yn hytrach na negeseuon ofnus, maent wedi canfod bod newid lleol, gweladwy yn annog mwy o bobl i gymryd rhan, adeiladu perchnogaeth a sbarduno newid ehangach mewn ymddygiad.

Ymwadiad

Mae'r adroddiad hwn yn adrodd straeon dalwyr grant a staff, a'n rhannu enghreifftiau o'r hyn sydd wedi gweithio'n dda i eraill. Nid yw safbwyntiau, meddyliau neu farnau sydd wedi eu mynegi gan ddalwyr grant a staff o reidrwydd yn cynrychioli safbwyntiau, meddyliau neu farnau Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol ("y Gronfa"). Nid yw'r Gronfa'n arnodi na argymell unrhyw sefydliad sydd wedi ei grybwyll, nag yn arnodi unrhyw gynnwys allanol sydd wedi ei gysylltu i'r adroddiad hwn.

Ni ddylai cynnwys yr adroddiad hwn gael ei gymryd fel cyfarwyddyd, canllaw neu gyngor a ni ddylech ddibynnu ar y wybodaeth yn yr adroddiad hwn fel cyngor proffesiynol amgen.

I'r graddau eithaf a ganiateir gan y gyfraith, nid yw'r Gronfa yn derbyn unrhyw atebolrwydd ac yn ymwadu pob atebolrwydd i unrhyw drydydd parti sy'n honni ei defnyddio neu ddibynnu am unrhyw reswm o gwbl ar yr adroddiad, ei gynnwys, casgliadau, unrhyw ddetholiad, ail-ddehongliad, diwygiad a/neu addasiad gan unrhyw drydydd parti ar eu menter eu hunain yn gyfan gwbl. Nid ydym yn gwneud unrhyw gynrychiolaeth neu warantau, boed wedi ei fynegi neu ei awgrymu, fod cynnwys yr adroddiad hwn yn gywir, gyflawn neu'n ddiweddar.

© Crown copyright 2020

Mae'r cyhoeddiad yn drwyddedig dan dermau Open Government License v3.0, heblaw ei fod wedi ei grybwyll fel arall. I weld y drwydded hon, ewch i nationalarchives.gov.uk/doc/open-government-licence/version/3/

Lle rydym wedi adnabod unrhyw wybodaeth hawlfraint trydydd parti, bydd angen i chi gael caniatâd gan y dalwyr hawlfraint. Mae'r cyhoeddiad hwn ar gael yn gov.uk/government/publications

Dylai unrhyw ymholiadau ynglŷn â'r cyhoeddiad hwn gael ei anfon inni i Gronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol, 1 Plough Place, Llundain, EC4A 1DE, neu gallwch ein e-bostio ar

knowledge@tnlcommunityfund.org.uk

Mae'r tîm Gwybodaeth a Dysgu yng Nghronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol yn rhannu mewnwelediad o brofiad ein hariannu a'r gwahaniaeth y mae'n ei wneud. Os hoffech ddweud wrthym beth yw eich barn am yr adroddiad hwn, neu rannu canfyddiadau a dysg perthnasol, anfonwch e-bost atom i knowledge@tnlcommunityfund.org.uk

Cysylltiadau allweddol: Zoë Anderson and Julia Parnaby

Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol, fersiwn 1. Cyhoeddwyd: Medi 2020. Cyfeirnod: KL20-02

Cyfeiriadau

- 1 Royal Society for the encouragement of Arts, Manufactures and Commerce (2020). “Brits see cleaner air, stronger social bonds and changing food habits amid lockdown”, RSA, 17 Ebr 2020 [ar-lein]. Ar gael: [thersa.org/about-us/media/2019/brits-see-cleaner-air-stronger-social-bonds-and-changing-food-habits-amid-lockdown](https://www.thersa.org/about-us/media/2019/brits-see-cleaner-air-stronger-social-bonds-and-changing-food-habits-amid-lockdown) [cyrchwyd 22 Mai 2020]
- 2 Royal Society for the encouragement of Arts, Manufactures and Commerce (2020). “Brits see cleaner air, stronger social bonds and changing food habits amid lockdown”, RSA, 17 Ebr 2020 [ar-lein]. Ar gael: [thersa.org/about-us/media/2019/brits-see-cleaner-air-stronger-social-bonds-and-changing-food-habits-amid-lockdown](https://www.thersa.org/about-us/media/2019/brits-see-cleaner-air-stronger-social-bonds-and-changing-food-habits-amid-lockdown) [cyrchwyd 22 Mai 2020]
- 3 Barasi, L. (2019). “Guest post: Polls reveal surge in concern in UK about climate change”, Carbon Brief, 10 Mai 2019. [ar-lein] Ar gael: at: [carbonbrief.org/guest-post-rolls-reveal-surge-in-concern-in-uk-about-climate-change](https://www.carbonbrief.org/guest-post-rolls-reveal-surge-in-concern-in-uk-about-climate-change) [cyrchwyd 06 Awst 2019]
- 4 Lawton, G. (2018). “Revealed: What the UK public really thinks about the future of science”, New Scientist, 18 Medi 2018. [ar-lein] Ar gael: [newscientist.com/article/2179920-revealed-what-the-uk-public-really-thinks-about-the-future-of-science/](https://www.newscientist.com/article/2179920-revealed-what-the-uk-public-really-thinks-about-the-future-of-science/) [cyrchwyd 07 Awst 2019]
- 5 National Lottery etc. Act 1993. [ar-lein] Ar gael: [legislation.gov.uk/ukpga/1993/39](https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1993/39) [cyrchwyd 07 Awst 2019]. Mae cyrff eraill sy'n dosbarthu arian y Loteri, gan gynnwys Cronfa Dreftadaeth bresennol y Loteri, hefyd wedi cefnogi prosiectau amgylcheddol.
- 6 Bawden, Tom. Green movement must escape its 'white, middle-class ghetto', says Friends of the Earth chief Craig Bennett. The Independent, 5 Gorff 2015 [ar-lein] Ar gael: [independent.co.uk/environment/green-movement-must-escape-its-white-middle-class-ghetto-says-friends-of-the-earth-chief-craig-10366564.html](https://www.independent.co.uk/environment/green-movement-must-escape-its-white-middle-class-ghetto-says-friends-of-the-earth-chief-craig-10366564.html) [cyrchwyd 29 Meh 2020]
- 7 Big Lottery Fund (heb ei ddyddio). Communities Living Sustainably [ar-lein] Ar gael: [webarchive.nationalarchives.gov.uk/20171011162940/https://www.biglotteryfund.org.uk/global-content/programmes/england/communities-living-sustainably](https://www.webarchive.nationalarchives.gov.uk/20171011162940/https://www.biglotteryfund.org.uk/global-content/programmes/england/communities-living-sustainably) [cyrchwyd 16 Ion 2020]
- 8 Create Your Space (heb ei ddyddio). Woodland Routes to Wellbeing. [ar-lein] Ar gael: [createyourspace.wales/project/woodland-routes-to-wellbeing/](https://www.createyourspace.wales/project/woodland-routes-to-wellbeing/) [cyrchwyd 16 Ion 2020]
- 9 Johnston, J. (2018). “The glory of 24-hour power finally reaches Fair Isle”, BBC News, 12 Hyd 2018. [ar-lein] Ar gael: [bbc.co.uk/news/uk-scotland-45812273](https://www.bbc.co.uk/news/uk-scotland-45812273) [cyrchwyd 01 Meh 2020]
- 10 United Nations Sustainable Development Goals (2019). “Climate Justice”, 31 Mai 2019. [ar-lein] Ar gael: [un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/05/climate-justice/](https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/05/climate-justice/) [cyrchwyd 16 Medi 2019]
- 11 Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2018). Special Report on Global Warming of 1.5°. [ar-lein] Ar gael: [ipcc.ch/sr15/](https://www.ipcc.ch/sr15/) [cyrchwyd 12 Awst 2019]
- 12 Miles, T. “Global temperatures on track for 3-5 degree rise by 2100: U.N.”. Reuters, 29 Tach 2018 [ar-lein]. Ar gael: [reuters.com/article/us-climate-change-un/global-temperatures-on-track-for-3-5-degree-rise-by-2100-u-n-idUSKCN1NY186](https://www.reuters.com/article/us-climate-change-un/global-temperatures-on-track-for-3-5-degree-rise-by-2100-u-n-idUSKCN1NY186) [cyrchwyd 07 Meh 2019]

- 13 Committee on Climate Change (2019). Progress in preparing for climate change, 2019 Report to Parliament. [ar-lein] Ar gael: theccc.org.uk/publication/progress-in-preparing-for-climate-change-2019-progress-report-to-parliament/ [cyrchwyd 07 Awst 2019]
- 14 Schraer, R. (2019). "Climate change: Is Greta Thunberg right about UK carbon emissions?", BBC News, 26 Ebril 2019 [ar-lein]. Ar gael: bbc.co.uk/news/science-environment-48025650 [cyrchwyd 31 Mai 2019]
- 15 Evans, S. and Pearce, R. (2019). "How the UK transformed its electricity supply in just a Rhagade", Carbon Brief, 12 Meh 2019 [ar-lein]. Ar gael: interactive.carbonbrief.org/how-uk-transformed-electricity-supply-decade/ [cyrchwyd 15 Awst 2019]
- 16 Climate Outreach (2019). Mainstreaming low-carbon lifestyles. [ar-lein] Ar gael: climateoutreach.org/resources/mainstreaming-low-carbon-lifestyles/ [cyrchwyd 13 Awst 2019]
- 17 Committee on Climate Change (2019). Net-zero – The UK's contribution to stopping global warming. [ar-lein] Ar gael: theccc.org.uk/publication/net-zero-the-uks-contribution-to-stopping-global-warming/ [cyrchwyd 07 Awst 2019]
- 18 Department for Business, Energy & Industrial Strategy (2019). BEIS Public Attitudes Tracker: Wave 29, Mawch 2019. [ar-lein] Ar gael: gov.uk/government/statistics/beis-public-attitudes-tracker-wave-29 [cyrchwyd 07 Awst 2019]
- 19 Y Dref Werdd (2019). Impact [ar-lein]. Ar gael: drefwerdd.cymru/en/the-impact/ [cyrchwyd 02 Hyd 2019]
- 20 Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol (2019). Dref Werdd Film [ar-lein] Ar gael: youtube.com/watch?v=gPfwYAdHFCI&feature=youtu.be [Cyrchwyd 29 Tach 2019]
- 21 Groundwork UK Learning Partnership (2015). Communities Living Sustainably Learning Report: Capturing Behaviour Change. Ar gael: tnlcommunityfund.org.uk/insights/documents/communities-living-sustainably-learning-report-capturing-behaviour-change [Cyrchwyd 13 Gorff 2020]
- 22 Mckenna, M., Manor House Development Trust (2016). Manor House Pact impact report 2013-2016 [ar-lein] Ar gael: issuu.com/sheermaq/docs/pact_final_report [cyrchwyd 22 Gorff 2020]
- 23 EMS (heb ei ddyddio). "Green Prosperity". [ar-lein] Ar gael: emsyorkshire.co.uk/services/green-prosperity/ [cyrchwyd 13 Medi 2019]
- 24 Ansell, S. and Ayling, G. (2016). Community Energy: Community Approaches to Domestic Energy Efficiency, Energy Saving Trust. [Out of print].
- 25 Groundwork UK Learning Partnership (2015).
- 26 Leeds City Council (2019). Stronger Families Programme: Sustainable Development Policy. [Heb ei gyhoeddi]
- 27 enew Wales (2012). Renew Wales intro. [ar-lein] Ar gael: youtube.com/watch?v=l_6SxWFwNdo [cyrchwyd 26 Tach 2019]
- 28 Wavehill Social and Economic Research (2017). Evaluation of the Renew Wales Programme 2016-2018 [ar-lein]. Ar gael: sway.com/s/kX3ZpwR0Vkw4pAki/embed [cyrchwyd 13 Gorff 2020]
- 29 WRAP (2020). UK progress against Courtauld 2025 targets and UN Sustainable Development Goal 12.3. [ar-lein] Ar gael: soilassociation.org/media/4939/policy_report_2001_myth_reality-1.pdf [cyrchwyd 18 Chwef 2020]

- 30 The Soil Association [2001]. Organic food and farming: myth and reality [ar-lein] Ar gael: soilassociation.org/media/4939/policy_report_2001_myth_reality-1.pdf [cyrchwyd 13 Gorff 2020]
- 31 Groundwork UK Learning Partnership (2014). Communities Living Sustainably Learning Report: Growing and Green Space [ar-lein]. Ar gael: soilassociation.org/media/4939/policy_report_2001_myth_reality-1.pdf [cyrchwyd 13 Gorff 2020]
- 32 Keep Scotland Beautiful (2012). Going Carbon Neutral Stirling: Modelling a new future for Scotland 2008-2012. [ar-lein] Ar gael: keepsotlandbeautiful.org/media/180005/GCNSReport2012.pdf [cyrchwyd 12 Medi 2019]
- 33 Middlesbrough Environment City (2019). "Middlesbrough Patchwork Orchard". [ar-lein] Ar gael: menvcity.org.uk/middlesbrough-patchwork-orchard/ [Cyrchwyd 02 Ebr 2020]
- 34 Groundwork UK Learning Partnership (2014).
- 35 Hubbub (2018). Community Fridge Network Tachwedd 2017-Tachwedd 2018, Adroddiad Prosiect[heb ei gyhoeddi]
- 36 FareShare (heb ei ddyddio). What We Do. [ar-lein] Ar gael: fareshare.org.uk/what-we-do/ [cyrchwyd 18 Chwef 2020]
- 37 FareShare (2019). Investing in our volunteers with the National Lottery Community Fund [ar-lein] Ar gael: fareshare.org.uk/news-media/news/investing-in-our-volunteers-with-the-national-lottery-community-fund/ [cyrchwyd 18 Chwef 2020]
- 38 FareShare (2020) Almost 150 more businesses sign up to get their food to charities through Covid-19 pandemic [ar-lein] Ar gael: fareshare.org.uk/news-media/press-releases/almost-150-more-businesses-sign-up-to-get-their-food-to-charities-through-covid-19-pandemic/ [cyrchwyd: 06 Gorff 2020]
- 39 Joe Dunne, Middlesbrough Environment City, 03 Mai 2019, cyfweiliad.
- 40 Furniture plus (heb ei ddyddio). About Us [ar-lein] Ar gael: furnitureplus.org.uk/aboutus.html [cyrchwyd 06 Gorff 2020]
- 41 LaBrecque, S. and Gould, H. (2014). "Buying secondhand: an alternative to rampant consumerism of Black Friday", The Guardian, 28 Tach 2014. [ar-lein] Ar gael: theguardian.com/sustainable-business/2014/nov/28/buying-secondhand-an-alternative-to-rampant-consumerism-of-black-friday [cyrchwyd 18 Hyd 2019]
- 42 Pernille Moeller, Forest Recycling Project, 09 Ebr 2019, cyfweiliad
- 43 The Sunderland Black and Minority Ethnic Network Ltd (Heb ei ddyddio). Sustainable Sunderland: End of project report [Heb ei gyhoeddi]
- 44 Icarus (2014(i)). Access to Nature: inspiring people to engage with their natural environment. [ar-lein] Ar gael: publications.naturalengland.org.uk/publication/10508255 [cyrchwyd 15 Awst 2019]
- 45 Icarus (2014(ii)) Access to Nature: Creating the Legacy. [ar-lein] Ar gael: publications.naturalengland.org.uk/publication/10508255 [accessed: 23 Mar 2020]
- 46 Duxbury, Graham (2017) Looking for Leaders: Supporting communities to live more sustainably [ar-lein] Ar gael: groundwork.org.uk/about-groundwork/reports/looking-for-leaders/ [cyrchwyd 26 Maw 2020]
- 47 Duxbury, Graham (2017)
- 48 Our Bright Future (2019) Our Bright Future heads to Westminster [ar-lein] Ar gael: ourbrightfuture.co.uk/2019/03/13/our-bright-future-heads-to-westminster/ [cyrchwyd 23 Maw 2020]

- 49 Our Bright Future (heb ei ddyddio). Youth Forum [ar-lein] Ar gael: ourbrightfuture.co.uk/youth-forum/ [cyrchwyd 23 Maw 2020]
- 50 Our Bright Future (2019) Involving Young People in Organisational Governance: A Good practice guide [heb ei gyhoeddi]
- 51 Our Bright Future (2020) Our Bright Future devolved countries update Hydober to Rhagember 2019 [heb ei gyhoeddi report to the National Lottery Community Fund]
- 52 Our Bright Future (2019). “What is Our Bright Future?” [ar-lein] Ar gael: ourbrightfuture.co.uk/ [cyrchwyd 13 Maw 2020]
- 53 Forest Recycling Project (2019) Waltham Forest Foundations: End of Project Evaluation [heb ei gyhoeddi]
- 54 Green Champions, Forest Recycling Project (heb ei ddyddio). [ar-lein] Ar gael: frpuk.org/community-work/green-champions/ [cyrchwyd 28 Tach 2019]
- 55 Chakraborty, A. (2018). “How one community beat the system, and rebuilt their shattered streets”, The Guardian, 14 Chwe 2018. Ar gael: theguardian.com/commentisfree/2018/feb/14/community-liverpool-residents-granby [cyrchwyd 14 Awst 2019]
- 56 Granby 4 Streets CLT (heb ei ddyddio). Continuing with Green Granby. [ar-lein] Ar gael: granby4streetsclt.co.uk/new-page-1 [cyrchwyd 18 Meh 2019]
- 57 Cheryl Dixon, North Ormesby Big Local, 2 Mai 2019, cyfweliad
- 58 Mavis Arnold, Alley Pals, Middlesbrough, 2 Mai 2019, cyfweliad
- 59 What Works Centre for Wellbeing and Happy City (2019). Understanding Thriving Communities [ar-lein]. Ar gael: tnlcommunityfund.org.uk/insights/documents?q=Understanding+Thriving+Communities&programme=&portfolio= [cyrchwyd 17 Maw 2020]
- 60 Stewart, L. “Sam Thompson Bridge: LandMawk structure providing a lifeline to communities”, Belfast Telegraph, 05 Ebr 2015. [ar-lein] Ar gael: belfasttelegraph.co.uk/news/northern-ireland/sam-thompson-bridge-landmark-structure-providing-a-lifeline-to-communities-31120178.html [cyrchwyd 17 Maw 2020]
- 61 Icarus (2014(i)).
- 62 Icarus (2014(i)).
- 63 Icarus (2014(i)).
- 64 Icarus (2013). A Sense of Ownership: Fostering a change in the relationship between people and the natural environment”. [ar-lein] Ar gael: publications.naturalengland.org.uk/publication/10382390?category=8871008 [cyrchwyd 17 Maw 2020]
- 65 Brymbo Heritage Project (2019). “Coming in 2023 – ‘Brymbo: A 300 Million Year Story’”. [ar-lein] Ar gael: brymboheritage.co.uk/plans/ [cyrchwyd 23 Medi 2019]
- 66 Andrew Brown, Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol, 21 Maw 2019, cyfweliad ffôn.
- 67 Brymbo Heritage Trust (2019).
- 68 World Health Organization (2017). Urban Green Space Interventions and Health: A review of impacts and effectiveness. [ar-lein]. Ar gael: euro.who.int/en/health-topics/environment-and-health/urban-health/publications/2017/urban-green-space-interventions-and-health-a-review-of-impacts-and-effectiveness.-full-report-2017 [cyrchwyd 07 Meh 2019]
- 69 What Works Wellbeing and Happy City (2019).

- 70 Weston, P. (2019). “The rise of eco-anxiety and how to come to terms with climate change”, The Independent, 22 Meh 2019. [ar-lein] Ar gael: [independent.co.uk/environment/climate-change-extinction-eco-anxiety-ice-melting-sea-level-wildfire-a8968011.html](https://www.independent.co.uk/environment/climate-change-extinction-eco-anxiety-ice-melting-sea-level-wildfire-a8968011.html) [cyrchwyd 20 Tach 2019]
- 71 Fawbert, D. (2019). “‘Eco-anxiety’: How to spot it and what to do about it”, BBC Three, 27 Maw 2019. [ar-lein] Ar gael: [bbc.co.uk/bbcthree/article/b2e7ee32-ad28-4ec4-89aa-a8b8c98f95a5](https://www.bbc.co.uk/bbcthree/article/b2e7ee32-ad28-4ec4-89aa-a8b8c98f95a5) [cyrchwyd 21 Tach 2019]
- 72 VAWsthan, A. (201) “Greta Thunberg: Why I began the climate protests that are going global”, New Scientist, 13 Maw 2019. [ar-lein] Ar gael: [newscientist.com/article/mg24132213-400-greta-thunberg-why-i-began-the-climate-protests-that-are-going-global/](https://www.newscientist.com/article/mg24132213-400-greta-thunberg-why-i-began-the-climate-protests-that-are-going-global/) [cyrchwyd 20 Tach 2019]
- 73 Weston, P. (2019).
- 74 Queally, J. (2018). “Depressed and Then Diagnosed With Autism, Greta Thunberg Explains Why Hope Cannot Save Planet But Bold Climate Action Still Can”, Common Dreams, 19 Rhag 2018. [ar-lein] Ar gael: [commondreams.org/news/2018/12/19/depressed-and-then-diagnosed-autism-greta-thunberg-explains-why-hope-cannot-save](https://www.commondreams.org/news/2018/12/19/depressed-and-then-diagnosed-autism-greta-thunberg-explains-why-hope-cannot-save) [cyrchwyd 20 Tach 2019]
- 75 Groundwork UK (heb ei ddyddio). Our Place, Our Planet: Helping communities become champions of climate action. Communities Living Sustainably Programme Report [ar-lein]. Ar gael: [groundwork.org.uk/about-groundwork/reports/our-place-our-planet/](https://www.groundwork.org.uk/about-groundwork/reports/our-place-our-planet/) [cyrchwyd 4 Mawch 2020]
- 76 Groundwork UK (heb ei ddyddio). Our Place, Our Planet.
- 77 Our Bright Future (heb ei ddyddio). Our impact [ar-lein] Ar gael [ourbrightfuture.co.uk/about/our-impact/](https://www.ourbrightfuture.co.uk/about/our-impact/) [cyrchwyd 4 Maw 2020]
- 78 Hudson, Heulwen; Smith, Mair; White, Owen; Vittle, Kate; Haswell-Walls, Fran and Cotton, Izzy (2019). Our Bright Future: Mid-Term Evaluation [ar-lein] Ar gael: [ourbrightfuture.co.uk/about/our-impact/](https://www.ourbrightfuture.co.uk/about/our-impact/) [cyrchwyd 4 Maw 2020]
- 79 ERS Ltd and Collingwood Environmental Planning (2019) SumMawy of Findings: Outcomes Flower Questionnaire: Chwefror 2019 [ar-lein] Ar gael: [ourbrightfuture.co.uk/about/our-impact/](https://www.ourbrightfuture.co.uk/about/our-impact/) [cyrchwyd 4 Maw 2020]
- 80 Hudson, Heulwen et. al. (2019).
- 81 Ibrahim D, Middlesbrough Environment City project visit, 2 Mai 2019, cyfweliad.
- 82 Grow Wild (heb ei ddyddio). Our scale and impact [ar-lein]. Ar gael: [growwilduk.com/why-grow-wild/our-scale-and-impact](https://www.growwilduk.com/why-grow-wild/our-scale-and-impact) [cyrchwyd 3 Maw 2020]
- 83 Y Dref Werdd (heb ei ddyddio). [ar-lein] Ar gael: [drefwerdd.cymru/en/home/](https://www.drefwerdd.cymru/en/home/) [cyrchwyd 25 Tach 2019]
- 84 Groundwork UK Learning Partnership (2015).
- 85 Lyndhurst, B., and Ecometrica (2011). Review of the Climate Challenge Fund [ar-lein]. Ar gael: [webarchive.org.uk/wayback/archive/20170401151519/http://www.gov.scot/Publications/2011/06/28142552/0](https://www.webarchive.org.uk/wayback/archive/20170401151519/http://www.gov.scot/Publications/2011/06/28142552/0) [cyrchwyd 25 Tach 2019]
- 86 Lyndhurst, B., and Ecometrica (2011).
- 87 Bonneau, Anne-Mawie (2019). “How to Cope with Environmental Guilt Syndrome (EGS)”, Zero-Waste Chef, 14 Chwef 2019. [ar-lein] Ar gael: [zerowastechef.com/2019/02/14/how-to-cope-with-environmental-guilt-syndrome-egs/](https://www.zerowastechef.com/2019/02/14/how-to-cope-with-environmental-guilt-syndrome-egs/) [cyrchwyd 9 Maw 2020]

- 88 Behavioural Insights Team (2014). EAST: Four Simple Ways to Apply Behavioural Insights. [ar-lein] Ar gael: bi.team/publications/east-four-simple-ways-to-apply-behavioural-insights/ [cyrchwyd 18 Tach 2019]
- 89 Behavioural Insights Team (2014).
- 90 Schultz, P. W., Nolan, J. M., Cialdini, R. B., Goldstein, N. J. & Griskevicius, V. (2007). The constructive, Rhagonstructive and reconstructive power of social norms. *Psychological Science*, 18(5), 429-434. Ar gael: doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01917.x [cyrchwyd 19 Tach 2019]
- 91 Cialdini, R. B. (2003). Crafting normative messages to protect the environment. *Current Directions in Psychological Science*, 12(4), 105-109.[ar-lein] Ar gael: journals.sagepub.com/doi/abs/10.1111/1467-8721.01242?related-urls=yes&cited-by=yes%3B12%2F4%2F105&cited-by=yes&legid=spcdp%3B12%2F4%2F105&journalCode=cdpa [cyrchwyd 19 Tach 2019]
- 92 Schultz, et.al. (2007)
- 93 Climate Outreach (2019).
- 94 Keep Scotland Beautiful (2012).
- 95 Keep Scotland Beautiful (2012).
- 96 Pernille Moeller, Forest Recycling Project, 09 Ebril 2019, cyfweliad
- 97 Forest Recycling Project (heb ei ddyddio) Reclaiming Paint [ar-lein] frpuk.org/reclaiming-materials/reclaiming-paint/ [cyrchwyd 7 Gorff 2020]
- 98 Creamer, E. (2019). Climate Challenge Fund Review 2019. Literature Review Findings [ar-lein] Ar gael: gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/research-and-analysis/2019/11/climate-challenge-fund-review-2019-literature-review-findings/documents/climate-challenge-fund-review-2019-literature-review/climate-challenge-fund-review-2019-literature-review/govscot%3Adocument/CCF%2BLiterature%2BReview.pdf [cyrchwyd 13 Gorff 2020]
- 99 Lyndhurst, B., and Ecometrica (2011).
- 100 Groundwork UK Learning Partnership (2015).
- 101 Climate Outreach (2019).
- 102 Keep Scotland Beautiful (2012).
- 103 Cox, E. and Button, D., New Economics Foundation (2016⁽ⁱ⁾). Influencing people through peer groups: Case Study 1 [ar-lein] Ar gael: tnlcommunityfund.org.uk/insights/documents/case-study-1-influencing-people-through-peer-groups [cyrchwyd 28 Tach 2019]
- 104 Cox, E. and Button, D., New Economics Foundation (2016⁽ⁱ⁾)
- 105 SCCAN Community Interest Company (2017) Fife Communities Climate Action Network, End of grant report (heb ei gyhoeddi)
- 106 Pearce, B., Mawtyres, R., Manor House Development Trust (2015). Manor House PACT Year 2 Interim learning report Mai 2015 [ar-lein] Ar gael: tnlcommunityfund.org.uk/insights/documents/manor-house-pact-year-2-interim-learning-report?tag=schools&sort=score [cyrchwyd 28 Tach 2019]
- 107 Duffryn Community Link (2018). Woodland Routes to Wellbeing. Year 1 Report. [Heb ei gyhoeddi]
- 108 Rebecca Blanche (2019). National Lottery Community Fund, email 12 Medit 2019.

- 109 Ford, C. (2016). Sustainable Sunderland. Community Led Research Project Report.[Heb ei gyhoeddi]
- 110 Cox, E., and Button, D. (2016). New Economics Foundation. Encouraging sustainable behaviour through working with schools: Case Study 2 [ar-lein] Ar gael: tnlcommunityfund.org.uk/insights/documents/encouraging-sustainable-behaviours-through-working-with-schools-case-study-2 [cyrchwyd 22 Gorff 2020]
- 111 Pearce, B., Mawtyres, R. (2015).
- 112 Clarke, Ann (2016). Federation of City Farms and Community Gardens. An Evaluation of Growing Resilience: Community gardens, community resilience and social capital [ar-lein] Ar gael: farmgarden.org.uk/sites/farmgarden.org.uk/files/draft_evaluation_report.docx [cyrchwyd 27 Gorff 2020]
- 113 The Sunderland Black and Minority Ethnic Network Ltd (Heb ei ddyddio)
- 114 Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol (2019). Newid Hinsawdd y Drewnewydd 1 [ar-lein]. Ar gael: youtube.com/watch?v=GhEyW23_uRw&list=PLBQns2aEX1vI5qcWNueFojj2Om8KbgLZ5&index=1 [cyrchwyd 28 Tach 2019]
- 115 Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol (2020) Gwerthusiad Ychwanegiadau Gweithredu Hinsawdd [Forthcoming]
- 116 Pearce, B., Mawtyres, R. (2015).
- 117 Keep Scotland Beautiful (2012).
- 118 Mawk Fishpool, Middlesbrough Environment City, 3 Mai 2019, cyfweiliad.
- 119 Centre for Sustainable Energy on behalf of the Energy Saving Trust (2009). Best Practice review of community action on climate change, Final Report Mai 2009 [ar-lein]. Ar gael cse.org.uk/projects/view/1108 [cyrchwyd 22 Gorff 2020].
- 120 Simpson, S.J. (2017). Living the Green Way: Evaluation Report. [ar-lein] Ar gael: conswatergreenway.co.uk/reports [cyrchwyd 20 Tach 2019]
- 121 Simpson, S.J. (2017).
- 122 Y Dref Werdd (2019). Dref Werdd Film [ar-lein]. Ar gael: youtu.be/gPfwYAdHFCI [cyrchwyd 04 Hyd 2019]
- 123 Preston, I., White, V., Lloyd-Price, L. and Anderson, W. (2009). Centre for Sustainable Energy: Best practice review of community action on climate change. [ar-lein] Ar gael: cse.org.uk/projects/view/1108 [cyrchwyd 18 Hyd 2019]
- 124 Creamer, E. (2019).
- 125 Dorset Community Energy (heb ei ddyddio). "About Dorset Community Energy" [ar-lein]. Ar gael: www.dorsetcommunityenergy.org.uk/about/ [cyrchwyd 25 Medi 2019]
- 126 Communities Living Sustainably (2016). Learning Guide #4: How to join the community energy movement [ar-lein]. Ar gael: tnlcommunityfund.org.uk/insights/documents?q=How+to+join+the+community+energy+movement [cyrchwyd 22 Gorff 2020]
- 127 McLoughlin, N., Corner, A., WhitMawsh, L., Capstick, S. and Nash, N. (2019). Mainstreaming low-carbon lifestyles. [ar-lein] Ar gael: climateoutreach.org/resources/mainstreaming-low-carbon-lifestyles/ [cyrchwyd 04 Hyd 2019]
- 128 VAwsthan, A. (2018) "UK home solar power faces cloudy outlook as subsidies are axed", The Guardian, 27 Meh 2018. [ar-lein] Ar gael: theguardian.com/environment/2018/Meh/27/uk-home-solar-power-subsidies-costs-battery-technology [cyrchwyd 09 Hyd 2019]

- 129 McLoughlin, N., et. Al. (2019).
- 130 Logan, C. (2018). National Lottery Community Fund Scotland. How to go greener (and save money). [ar-lein] Ar gael: bigblogscotland.org.uk/2018/01/26/how-to-go-greener-and-save-money/ [cyrchwyd 19 Maw 2020]
- 131 Birch, T. (2019). National Lottery Community Fund. Environmental Sustainable Development: Brief examples from BBO grant holders and their partnerships, across England 2016-present. [Heb ei gyhoeddi].
- 132 Logan, C. (2018).
- 133 Birch, T. (2019).
- 134 Bright Green Business (208) Big Lottery Support Programme Year Three: End of Year Report, 2017-2018 [ar-lein]. Ar gael: tnlcommunityfund.org.uk/media/insights/documents/Big-Lottery-FundYear-3-UPDATED-VERSION.pdf?mtime=20200108154519&focal=none [cyrchwyd 23 Maw 2020]
- 135 Fellows, J. (2015). National Lottery Community Fund Scotland. Supporting grantholders to promote our environment [ar-lein]. Ar gael: bigblogscotland.org.uk/2015/05/13/supporting-grantholders-to-promote-our-environment/ [cyrchwyd 12 Maw 2020]
- 136 Mawk Baine, Green Champion, Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol, 8 Maw 2019, cyfweliad.
- 137 Bristol Green Capital Partnership (2018). “Green & Black Ambassadors – moving Bristol towards a more diverse environmental sustainability community”. [ar-lein] Ar gael: bristolgreencapital.org/green-black-ambassadors-report-bristol-diverse-environmental-sustainability/ [cyrchwyd 07 Meh 2019]
- 138 McKenzie, Z., Keibuah-Foley, J. and Pancost, R. (2017). “Green & Black Ambassadors”, NERC, 17 Gorff 2017 [ar-lein]. Ar gael: nerc.ukri.org/planetearth/stories/1864/ [cyrchwyd 06 Meh 2019]
- 139 Jasmine Ketibuah-Foley, Green & Black Ambassadors, 22 Ebr 2019, cyfweliad ffôn.
- 140 Green & Black Ambassadors Pilot Project Report (2018). [ar-lein]. Ar gael: bristolgreencapital.org/green-black-ambassadors-report-bristol-diverse-environmental-sustainability/ [cyrchwyd 07 Meh 2019]
- 141 Banister, D. (2018). “Heathrow’s third runway is expensive, polluting and unequal – why the poor will lose out”. The Conversation, 25 Meh 2018. [ar-lein] Ar gael: theconversation.com/heathrows-third-runway-is-expensive-polluting-and-unequal-why-the-poor-will-lose-out-98781 [cyrchwyd 14 Awst 2019]
- 142 Ynysybwl Regeneration Partnership (2018). The Vision for our Valley: End of Foundation Year Report (01/08/17 to 31/07/18).[Heb ei gyhoeddi].
- 143 Vision for our Valley, Ynysybwl, End of Foundation Year Report.
- 144 Mawk Fishpool, Middlesbrough Environment City, 3 Mai 2019, cyfweliad.
- 145 Pepper, P. “I rely on plastic straws and baby wipes. I’m disabled – I have no choice”. The Guardian, 9 Gor 2018. Ar gael: theguardian.com/commentisfree/2018/Gor/09/disabled-person-plastic-straws-baby-wipes [Cyrchwyd 25 Ebr 2019]
- 146 Cox, E. and Button, D., New Economics Foundation (2016(ii)). Encouraging Sustainable Behaviours Through Working with Schools: Case Study 2.) [Allan o brint]
- 147 Cox, E. and Button, D., New Economics Foundation (2016(ii)).
- 148 Cox, E. and Button, D., New Economics Foundation (2016(ii)).

- 149 Rebecca Blanche, Cronfa Gymunedol y Loteri Genedlaethol, 12 Medi 2019, e-bost.
- 150 Cox. E. and Button, D. (2016(ii)).
- 151 Mckenna, M., Manor House Development Trust (2016).
- 152 Mark Fishpool, Middlesbrough Environment City, 3 Mai 2019, cyfweiliad.
- 153 Greg Dickson and Pernille Moeller, Forest Recycling Project, 09 Ebr 2019, cyfweiliad.
- 154 Keep Scotland Beautiful (2016). Understanding Community Legacies: Community Action on Climate Change. Case Study: Going Carbon Neutral Stirling [ar-lein]. Ar gael: keepsotlandbeautiful.org/media/1561180/stirling-climate-change-report-final-251016-lowres.pdf [cyrchwyd: 22 Gorff 2020]

Llinell Gymorth: 0345 4 10 20 30

cronfagymunedolyg.org.uk